

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та психології дошкільної освіти**

Особливості корекційно-відновлювальної роботи при сигматизмі

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 617
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Танасюк Ірина Євгенівна
Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент **Колтунович Т. А.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри №
від _____
зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

Чернівці – 2022

АНОТАЦІЯ

Танасюк І. Є. Особливості корекційно-відновлювальної роботи при сигматизмі. – На правах рукопису.

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022.

Дипломна робота присвячена дослідженню сигматизму, як мовленнєвого порушення, у дітей дошкільного віку та проведена на базі Драчинецького ЗДО Мамаївської сільської ради.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сигматизм є актуальною проблемою сьогодення. У останні роки відчутно збільшилася кількість дітей із мовленнєвими вадами, у тому числі із сигматизмом – порушенням вимови свистячих та шиплячих звуків. У зв'язку з цим, у сучасному світі утвердилося положення про необхідність раннього виявлення та подолання мовленнєвих порушень, для всебічного гармонійного розвитку дитини.

У першому розділі «Науково-теоретичні основи дослідження порушень звуковимови у дітей дошкільного віку із сигматизмом» розглядається сутність поняття «сигматизм», його види, особливості мовлення дітей при сигматизмі та причини виникнення. Окрему увагу приділено правильній артикуляції свистячих та шиплячих звуків.

Другий розділ «Логопедична робота при сигматизмі» висвітлює принципи логопедичної роботи при сигматизмі, логопедичні вправи для виправлення сигматизму та методику постановки свистячих і шиплячих звуків.

У третьому розділі «Стан та особливості корекційно-відновлювальної роботи при сигматизмі» описується дослідження актуального стану звуковимови свистячих та шиплячих звуків у дітей 3-4 роки на базі Драчинецького ЗДО Мамаївської сільської ради. При обстеженні дітей були використані такі методи: обстеження рухливості артикуляційних органів за М. Фомичовою, Г. Чіркіною; обстеження фонематичного сприйняття з допомогою тестових завдань Т. Фотєкової, методики М. Шеремет, з допомогою вправ запропонованих у посібнику

«Домашня логопедія» А. Журавльової та В. Федієнка; обстеження стану звуковимови за М. Фомичовою, М. Шеремет, з допомогою дидактичного матеріалу А. Малярчук. У дослідженні взяли участь 20 дітей. Отримані результати показали сигматизм свистячих звуків у 60 % дітей та сигматизм шиплячих звуків у 85 % дітей. А це підтверджує висновки багатьох вчених про поширеність порушень вимови свистячих і шиплячих звуків у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: *сигматизм, правильна артикуляція свистячих та шиплячих звуків, логопедичні вправи для виправлення сигматизму, методика постановки свистячих і шиплячих звуків.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З СИГМАТИЗМОМ	8
1.1. Поняття та основні види порушень звуковимови у дітей дошкільного віку з сигматизмом. Парасигматизм	8
1.2. Правильна артикуляція свистячих і шиплячих звуків	11
РОЗДІЛ 2. ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА ПРИ СИГМАТИЗМІ	16
2.1. Принципи логопедичної роботи при сигматизмі	16
2.2. Логопедичні вправи для виправлення сигматизму	18
2.3. Методика постановки свистячих і шиплячих звуків	22
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ РОБОТИ ПРИ СИГМАТИЗМІ	26
3.1. Організація експериментального дослідження та аналіз його результатів	26
3.2. Основні напрямки та етапи корекційно-відновлювальної роботи при сигматизмі	43
3.3. Динаміка та результати корекції порушень звуковимови у дітей дошкільного віку з сигматизмом	63
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мова – невичерпне джерело розумового розвитку дитини, скарбниця всіх знань. К. Д. Ушинський образно назвав рідну мову «народним педагогом, наставником, вихователем».

Мовленнєвий розвиток займає важливу роль у становленні особистості дитини, адже мовлення формує її інтелектуальний, комунікативний та загальнокультурний рівень. Мовлення сприяє розвиткові здібності дитини до пізнавальної діяльності, розширює її уявлення про оточуючий світ, розвиває мислення, пам'ять, увагу.

Останнім часом, зростає кількість дітей з мовленнєвими порушеннями. Про це свідчать результати досліджень О. Конєвої, Л. Русанової, А. Соловйової, А. Федотової. Найчастіше дефекти вимови зустрічаються при формуванні важких за артикуляцією звуків. До них відносяться звуки групи свистячих [с], [з], [ц] і шиплячих [ш], [ж], [ч], [щ]. Таке порушення в логопедії має назву сигматизм.

Сигматизм належить до групи фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення, оскільки це порушення вимовної системи рідної мови, внаслідок дефектів сприйняття й вимови фонем. До цієї категорії відносяться діти з вадами звуковимови, у яких збережені нормальний слух та інтелект.

Сигматизм не є важким мовленнєвим порушенням. Проте без вживання необхідних заходів у ранньому віці дефектна вимова негативно впливатиме на успішність у школі, на формування особистості дитини, може викликати психічні розлади, сприяти розвитку негативних рис характеру (сором'язливості, замкнутості, нерішучості, почуття неповноцінності) тощо.

Згідно досліджень звуковимови у дітей дошкільного віку, проведених Л. Г. Парамоновою у 2001 р., порушення звуковимови свистячих діагностовано у 42%, а шиплячих звуків – у 45,4% дітей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені

Юрія Федьковича “Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів” (номер державної реєстрації 0121U110897). Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Протокол № 3 від 05 жовтня 2021 року).

Стан дослідження проблеми. Проблему сигматизму, як мовленнєвого порушення, досліджували ряд як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Проте вивчався цей дефект вимови узагальнено, як різновид фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення (далі – ФФНМ). Так, Г. А. Каше, С. В. Коноваленко, Т. Б. Філічева, Г. В. Чіркїна, Н. О. Чевельова у своїх працях висвітлювали проблеми ФФНМ у дітей дошкільного віку, а також описували методи проведення діагностики і корекції цих порушень. Серед вітчизняних вчених, які вивчали сигматизм у складі фонетико-фонематичних відхилень, – О. Ревуцька, Ю. Рібцун, В. Тищенко, Л. Федорович, Н. В. Чередніченко, М. Шеремет і ін. Однак, окремо проблема сигматизму у логопедичній літературі висвітлена недостатньо ґрунтовно, а тому потребує глибшого дослідження, що й зумовило вибір теми магістерського дослідження *«Особливості корекційно-відновлювальної роботи при сигматизмі»*.

Об’єкт дослідження: сигматизм, як мовленнєве порушення у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: формування звуковимови у дітей дошкільного віку з сигматизмом.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично перевірити зміст логопедичної роботи з корекції сигматизму у дітей дошкільного віку.

Відповідно до об’єкта, предмета, мети визначено основні **завдання дослідження:**

1. Вивчити теоретичний стан проблеми сигматизму.
2. Проаналізувати особливості мовлення дітей дошкільного віку зі сигматизмом.
3. Провести обстеження дошкільників для виявлення дітей з сигматизмом.

4. Розробити та експериментально перевірити ефективність методики корекції сигматизму у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: ретроспективний і системний аналіз, порівняння, узагальнення проблеми корекції мовлення дошкільників з сигматизмом;
- *емпіричні*: констатувальний, формувальний та контрольний експерименти;
- *математико-статистичні*: методи описової статистики.

Обробка та графічне представлення результатів дослідження здійснювалося за допомогою пакета даних програми *MS Excel*.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна проведеного дослідження полягає у використанні комбінованого підходу до виправлення вад звуковимови у дітей з сигматизмом. Запропонована методика корекційної роботи, яка об'єднала спеціальні методи та прийоми, з використанням різноманітних вправ та завдань, дозволяє покращити процес корекції мовленнєвих порушень у дітей із сигматизмом. Вивчені особливості мовлення дітей з сигматизмом та доведено, що комплексна логопедична робота педагога покращує артикуляційну моторику, розвиває фонематичне сприйняття та допомагає виправити у дітей порушену вимову свистячих та шиплячих звуків.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання розробленої методики корекційно-відновлювальної роботи з дітьми з сигматизмом у логопедичній роботі по виправленню порушень і поліпшенню звуковимови у дітей дошкільного віку з сигматизмом.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (79 найменувань), двох додатків.

Загальний обсяг роботи становить 86 сторінок. Обсяг основного тексту роботи – 76 сторінок.

У роботі містяться 21 таблиця та 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З СИГМАТИЗМОМ

1.1. Поняття та основні види порушень звуковимови у дітей дошкільного віку з сигматизмом. Парасигматизм

Вади звуковимови існують так давно, як і людське мовлення [76 , с. 23]. Тривалий час усі недоліки звуковимови називали недорікуватістю. У 1877 р. видатний німецький терапевт Адольф Куссмауль розділив порушення вимови окремих звуків на кілька груп та ввів у науку терміни «сигматизм», «ламбдацизм», «ротацизм», «параротацизм».

Сигматизм – це недоліки вимови свистячих (с, *сь, з, зь, ц*) і шиплячих звуків (*ш, ч, ж, щ*) [32, с. 74].

Термін «сигматизм» утворився від грецької букви Σ (сигма), яка позначає звук [с], з додаванням до нього суфікса –изм.

Оскільки сигматизм відноситься до групи фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення, то особливостями цієї мовленнєвої вади є порушення фонематичного сприйняття та невміння правильно відтворити рухи мовними органами задля забезпечення вимови необхідних звуків.

Розрізняють такі види сигматизму:

1. *Міжзубний сигматизм* – кінчик язика займає положення між зубами і з'являється “шепелявий” відтінок звука.
2. *Бічний сигматизм* – кінчик язика впирається у верхні альвеоли, а бічні краї язика не змикаються з верхніми кутніми зубами. У результаті цього утворюється щілина, через яку проходить повітряний потік (правобічний сигматизм, лівобічний, двобічний).
3. *Губно-зубний сигматизм* – під час вимовляння звука нижня губа змикається з верхніми різцями внаслідок чого свистячі та шиплячі звуки замінюються фонемою, близькою до *ф* [31, с. 66].

4. *Призубний сигматизм* – кінчик язика впирається в краї верхніх і нижніх різців, створюючи перешкоду для проходження повітряного потоку через зубну щілину. Він проявляється як заміна свистячих і шиплячих звуками *т—д* [31, с. 66].

5. *Носовий сигматизм* – корінь язика піднімається та приєднується до м'якого піднебіння, останнє опускається і потік видихуваного повітря проходить крізь прохід, що утворився в носовій порожнині. Така вада характеризується появою носового (назального) відтінку під час вимовляння свистячих і шиплячих, які замінюються звуком, подібним до *х* з назальним призвучком [31, с. 67].

6. *Шиплячий сигматизм* – кінчик язика дещо відтягнутий у глибину рота та припіднятий, спинка різко вигнута. Відтак замість свисту відбувається заміна свистячих звуками *ш, ж* [31, с. 66].

7. *Свистячий сигматизм* виявляється, навпаки, у заміні шиплячих звуків на свистячі.

Фонематичні розлади вимови свистячих і шиплячих звуків у вигляді їх заміни та змішування називається **парасигматизмом** (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Види парасигматизму та їх характеристика

№ п/п	Вид парасигматизму	Звуки, що замінюються	Приклади
1	Парасигматизм свистячих звуків	с, с', з, з', ц, ц'	
		заміна свистячих звуків звуками ш, ж	сумка – “шумка”, зима – “жима”
		заміна свистячих звуків звуками т, д	собака – “тобака”, зуби – “дуби”
2	Парасигматизм шиплячих звуків	ш, ж, ч, щ	
		губно-зубний парасигматизм (звук ш замінюється на звук ф)	шолом – “фолом”, дошка – “дофка”
		призубний парасигматизм (звук ш замінюється на звук т)	шуба – “туба”, каша – “ката”

№ п/п	Вид парасигматизму	Звуки, що замінюються	Приклади
		свистячий парасигматизм (звук ш замінюється на звук с)	кішка – “кіска”; шапка – “сапка”

Виникнення сигматизму детермінується низкою причин соціально-психологічного та органічного характеру.

До соціально-психологічних причин відносять: неправильну вимову звуків дорослим і її наслідування дитиною; педагогічну занедбаність, пов’язану з тим, що на більш ранніх етапах життя дитину погано навчали та виховували, білінгвальність у сім’ї, “сюсюкання” [20; с. 252].

Органічні причини сигматизму пов’язані з особливостями будови:

- 1) губів (малорухомі, тонкі, товсті)
- 2) зубів (їх відсутність, подвійний ряд зубів, щілина між передніми верхніми різцями (діастема, може сягати до 1 см)
- 3) прикусу (передній відкритий; бічний (правобічний/лівобічний/двобічний); прогнатія (верхня щелепа висунута вперед); прогенія (нижня щелепа висунута вперед); косий прикус;
- 4) язика (товстий/тонкий/вузький/широкий/маленький/великий);
- 5) під’язикової вуздечки (укорочена/масивна);
- 6) твердого і м’якого піднебіння (тверде – готичне, низьке; м’яке – коротке, нерухоме) [20; с. 252].

Якщо у дитини зі сигматизмом є особливості у будові органів артикуляційного апарату, то для ефективності корекційної роботи із виправлення мовленнєвих порушень, логопед може направити дитину на консультацію до ортодонта чи стоматолога.

Також однією із причин виникнення сигматизму є порушені та недостатньо сформовані процеси фонематичного слуху і сприйняття. Так внаслідок дефектів сприйняття і розрізнення фонем, дитина не чує різниці між звуками, подібними за своїми акустичними ознаками, в результаті чого порушується її звуковимова.

Отже, є різні причини сигматизму, ефективність логопедичної роботи залежить від точності визначених причин, оскільки їх подолання сприяє усуненню мовленнєвих дефектів.

1.2. Правильна артикуляція свистячих і шиплячих звуків

При чіткій вимові звука, кожен орган мовлення людини (губи, зуби, язик) приймає своє необхідне положення, що забезпечує правильну його вимову.

Задля чіткої вимови звуків, необхідно, щоб кожен орган мовлення (язик, зуби, губи тощо) прийняли відповідне/правильне положення.

Розглянемо правильні артикуляційні уклади свистячих і шиплячих звуків (табл. 1.2–1.8).

Таблиця 1.2

Правильна артикуляція звука С [21]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
губи	трохи розтягнуті, видно передні зуби
зуби	розкриті на відстані 1-1,5 мм
широкий кінчик язика	змикається з нижніми різцями
передня частина спинки язика	піднімається до твердого піднебіння, утворюючи з ним вузьку щілину
бічні краї язика	прилягають до верхніх кутніх зубів і частково до твердого піднебіння (між кінчиком язика і передніми верхніми зубами утворюється вузький прохід, потік повітря проходить по середній лінії спинки язика та утворює різкий шум – свист
м'яке піднебіння	закриває прохід до носової порожнини
голосові зв'язки	утворюють глухий звук, оскільки не розімкнені та не вібрують

Механізм утворення м'якого [с'] відрізняється від твердого [с] тим, що середня частина спинки язика додатково піднімається до твердого піднебіння,

внаслідок чого звужується щілина, по якій проходить потік повітря. Відчутно збільшене напруження м'язів артикуляційного апарату. Внаслідок цього звук набуває м'якості.

Таблиця 1.3

Правильна артикуляція звука З [21]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
губи	розтягнуті (нагадують посмішку)
зуби	розміщені на відстані 1-1,5 мм
язик	широкий
кінчик язика	опущений вниз, знаходиться біля основи нижніх різців
спинка язика	вигнута, посередині спинки утворюється жолобок. Повітря, яке проходить по жолобку, утворює різкий шум – свист
бічні краї язика	підняті та прилягають до внутрішньої сторони верхніх зубів

Під час вимовляння [з'] передня частина спинки язика стає більш вигнутою, жолобок руйнується, середня частина спинки язика більше піднімається вгору, ніж у разі вимовляння [з]. М'яке піднебіння підняте, закриває прохід у носову порожнину, голосові зв'язки зімкнені, вібрують [21].

Таблиця 1.4

Правильна артикуляція звука Ц [21]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
губи	розтягнуті у посмішку
зуби	привідкриті, трохи оголені
кінчик язика	за нижніми зубами
передня частина спинки язика	змикається з альвеолами та утворює щілину
м'яке піднебіння	закриває прохід до носової порожнини
голосові зв'язки	не вібрують

Таблиця 1.5

Правильна артикуляція звука Ш [45]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
губи	округлені (в ізольованому положенні), або приймають положення наступного голосного
зуби	розкриті на відстані 2-3 мм
кінчик язика	припіднімається уверх, утворюючи щілину
середня частина спинки язика	опущена, корінь язика піднімається утворюючи щілину, через яку проходить видихуване повітря
бічні краї язика	змикаються з бічними корінними зубами
язик	широкий
голосові зв'язки	розімкнуті, не працюють

Таблиця 1.6

Правильна артикуляція звука Ж [45]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
язик	широкий
кінчик язика	піднімається трохи вище, ніж при звуці [ш], піднімаючись угору, утворює щілину
бічні краї язика	прилягають до бічних корінних зубів
середня частина спинки язика	опущена, корінь піднімається й утворює щілину, через яку виходить видихуване повітря, язик у вигляді чашечки
голосові зв'язки	працюють, горло тремтить (є голос)

Таблиця 1.7

Правильна артикуляція звука Щ [45]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
губи	висунуті вперед
зуби	видно, вони наближені одні до одних

язик	посередині язика йде повітряний струмінь, який легко відчувається долонею руки, піднесеної до рота
широкий кінчик язика	піднятий до альвеол і утворює з ними щілину
голосові зв'язки	не напружені, розсунуті, голос не утворюється

Таблиця 1.8

Правильна артикуляція звука Ч [31, с. 69]

Орган мовлення	Положення для правильної вимови
губи	втягнуті вперед та округлені
зуби	зближені на відстань до 2 мм
кінчик язика	піднімаються до альвеол і вище.
передня частина спинки язика	При верхній артикуляції вони утворюють з альвеолами та передньою частиною твердого піднебіння змикання, яке переходить у щілину. При нижній артикуляції кінчик язика опущений донизу і відтягується назад, спинка язика утворює з передньою частиною піднебіння змикання, що плавно переходить у щілину
бічні краї язика	прилягають до верхніх бічних зубів
м'яке піднебіння	закриває прохід до носової порожнини
голосові зв'язки	не вібрують

Отже, від позиції органів мовлення залежить чіткість і правильність вимовляння звуків.

Кожен свистячий і шиплячий звук має свою артикуляцію, а порушення навіть одного артикуляційного укладу призводить до неправильної вимови цих звуків, що проявляються у дефектах їх відтворення (мова йде про форми порушення звуковимови): заміні одних звуків іншими, змішуванні звуків, пропускові звуків, спотвореній вимові.

Спотворена вимова звуків – “ненормоване відтворення звуків через неправильно сформовані окремі артикуляційні позиції, тобто діти неправильно виконують рухи органами артикуляції і звук вимовляється як неіснуючий у

фонетичній системі рідної мови за своїм акустичним ефектом, спотворюється” [76, с. 27].

Заміна одних звуків іншими, наявними у фонетичній системі мови, спостерігається при недостатньо сформованому фонематичному слухові або його порушенні, коли дитина не чує різниці між звуком та його заміною [76, с. 28].

Змішування звуків відбувається через відсутність вміння розрізнати окремі артикуляційні позиції при їх сформованості [76, с. 28]. Тобто, дитина не може правильно зробити вибір звука.

Пропуск звуків (елізія) виникає, коли дитина не вміє вимовляти звук, оскільки у неї несформовані специфічні мовленнєві уміння доволіно приймати позиції артикуляційних органів, необхідних для вимови звуків.

Як показують результати досліджень М. Александровської, К. Беккера, О. Правдіної, М.Совака, М. Хватцева, діти зазвичай правильно вимовляють звук ізольовано або у відображеному мовленні, тоді як у самотійному мовленні не вимовляють. Тобто, вміння дітей у вимовлянні звука залежать від ступеня складності виду мовленнєвої діяльності.

О. Правдіна виділяє три рівні порушеної вимови: “невміння правильно вимовляти звук або групу звуків; неправильна вимова їх у мовленні за правильної вимови ізольовано або в легких словах; недостатнє диференціювання (змішування) двох близьких за звучанням або за артикуляцією звуків за вміння правильно вимовляти обидва звуки” [76, с. 29].

Виділені рівні відображають етапи засвоєння звука в процесі розвитку дитини, виявлені А. Гвоздевим [31, с. 60].

Отже, дитина з порушеною вимовою проходить ті самі етапи оволодіння звуком, що й дитина з нормальною вимовою, проте на якомусь із них вона може затриматися або зупинитися.

РОЗДІЛ 2

ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА ПРИ СИГМАТИЗМІ

2.1. Принципи логопедичної роботи при сигматизмі

Повноцінне мовлення – необхідна умова успішного навчання дитини у школі. Оскільки мовлення найбільш інтенсивно розвивається у дошкільному віці, то і подолання мовленнєвих порушень у цьому віці відбувається легше та швидше. Дефектна вимова без вживання необхідних заходів негативно впливає на повноцінний розвиток фонематичного З цієї ж причини не формується повною мірою граматична сторона мовлення.

Отже, для дошкільників з мовленнєвими вадами важливу роль відіграє вчасно проведена логопедична робота. Оскільки порушення мовлення у майбутньому негативно впливатимуть на успішність у школі, на формування особистості дитини, можуть викликати психічні порушення, сприяти розвитку негативних рис характеру (сором'язливості, замкнутості, нерішучості, почуття неповноцінності).

Основною метою логопедичної роботи при сигматизмі є формування вмінь і навичок правильно відтворювати свистячі та шиплячі звуки. Ефективною вона буде за дотримання основних принципів логопедичного впливу.

Принципи логопедичної роботи:

1. Принцип максимального використання в роботі різних збережених аналізаторів:
 - слухового (з допомогою слуху дитина вчиться розрізняти і виділяти потрібний звук серед інших);
 - зорового (дитина сприймає рухи мовленнєвих органів (губ, язика, щелеп) логопеда, контролює за допомогою дзеркала власну артикуляцію, відтворює необхідне положення мовленнєвих органів для вимови потрібного звуку);
 - тактильно-вібраційних відчуттів (за допомогою шкірно-вібраційного аналізатора дитина може сприймати характер видиху, роботу голосових зв'язок у момент

вимови даного звуку логопедом та контролювати власну вимову);

2. Принцип свідомості.

До проведення корекційної роботи з усунення мовленнєвих вад, дитина повинна усвідомлювати свій дефект та потребу його виправлення. Дитину потрібно зацікавити у кінцевому результаті корекційного впливу.

3. Принцип поетапності.

У процесі проведення логопедичної роботи слід дотримуватися послідовності етапів виправлення мовленнєвих вад. На кожному етапі досягаються свої цілі та завдання, використовуються спеціальні методи та прийоми корекційної роботи. Окрім того, виконання завдань кожного етапу створює передумови переходу на наступний етап.

Такими етапами є:

- підготовчий етап;
- етап постановки звуку;
- етап автоматизації поставленого звуку;
- етап диференціації поставленого звуку.

4. Принцип послідовності й паралельності в роботі над звуками.

Порушені звуки варто ставити й виправляти в певній послідовності: від легкого до складного. В першу чергу потрібно проводити роботу над звуками, більш простими за артикуляцією, при вимові яких рухи мовленнєвих органів менш складні. На етапі постановки та автоматизації одного із звуків даної фонетичної групи інші звуки з цієї групи тимчасово виключаються як близькі за своїми артикуляційними і фонетичними ознаками.

Так, при сигматизмі роботу слід починати з постановки свистячих звуків у такій послідовності: спочатку [с], [с'], а потім [з], [з'], [ц], [ц']. Потім, коли дитина правильно вимовляє свистячі звуки переходити до постановки шиплячих: спочатку роботу проводять зі звуком [ш], далі [ж],[ч],[щ].

5. Принцип формування вимови у умовах природного живого спілкування.

У роботі над виправленням порушеного звуку, логопед повинен

використовувати цікаві ігри, проводити бесіди на різні теми, читати і переказувати з дитиною оповідання, вчити на пам'ять вірші, скоромовки та чистомовки, де буде часто вживатися цей звук, використовувати цікавий дидактичний матеріал. У процесі живого спілкування, логопед, не тільки працює над виправленням мовленнєвих вад, а й розвиває пізнавальну активність, мовлення дитини, збагачує словник, розвиває пам'ять, уяву, увагу, виховує у дитини самоконтроль.

Враховуючи цей принцип, логопеди на своїх заняттях використовують різні методи:

- практичні (вправи, ігри, моделювання);
- наочні (проведення спостережень, розглядання малюнків та картин, перегляд мультфільмів, прослуховування аудіо записів);
- словесні (бесіди, розповіді, перекази, вірші, чистомовки, скоромовки тощо) [76].

У процесі логопедичної роботи дитина вчиться: розрізняти звуки мовлення і не змішувати їх при сприйманні; відрізняти нормовану вимову від дефектної; контролювати свою вимову; оцінювати якість звучання власного мовлення; виконувати правильні артикуляції для чіткої вимови звуків; видозмінювати артикуляційні уклади звука залежно від поєднання його з іншими звуками в потоці мовлення; безпомилково використовувати звук в усіх видах мовлення.

2.2. Логопедичні вправи для виправлення сигматизму

Артикуляційна гімнастика займає провідне місце у логопедичній роботі. Формування правильної звуковимови неможливе без диференційованої роботи артикуляційного апарату, дихання й голосу. Мовлення відбувається лише за тих умов, коли органи мовленнєвого апарату працюють злагоджено, швидко змінюють своє положення, координовано працюють, мають достатньо сили та пружності, об'єднують прості рухи в складні. Для досягнення чіткості даного процесу важливо розвивати моторику язика, щік, губ, м'якого піднебіння, нижньої щелепи [64, с. 62].

Питанням важливості артикуляційної гімнастики у логопедичній роботі займалися такі вітчизняні вчені як О. Архіпова, Ю. Рібцун, В. Тищенко, О. Ревуцька, М. Савченко, Л. Федорович, М. Шеремет та ін.

Щоб підготувати дитину до правильної звуковимови свистячих і шиплячих звуків, спочатку потрібно відпрацювати основні рухи і положення губ та язика, необхідні для правильної вимови усіх звуків.

Такими вправами є:

1. Утримання губ у посмішці, видно передні зуби.
2. Витягування уперед губ трубочкою.
3. Зміна положення губ: “посмішка” – “трубочка” (стежити, щоб нижня щелепа не рухалася).
4. Губи у положенні “посмішка”, далі почергове відкривання та закривання рота.
5. Привідкрити рот, зробити язик широким та покласти його на нижню губу.
6. Рот напіввідкритий, язик висунути, дещо витягуючи його (язик має бути вузький).
7. Зміна положень язика: спочатку широкий, потім вузький.
8. Піднімання язика за верхні зуби.
9. Утримання язика за нижніми зубами.
10. Почергові рухи язиком за зубами вгору – вниз.
11. Почергові рухи язиком вперед та назад, при цьому кінчик язика повинен бути опущений (рухаємо язиком у глибину рота, а потім наближаємо до передніх нижніх різців) [18, с. 16].

Щоб навчитися правильно вимовляти свистячі звуки, дитина повинна вміти тримати широкий кінчик язика за нижніми зубами [18, с. 17].

У своєму посібнику А. Журавльова та В. Федієнко рекомендують такі артикуляційні вправи для підготовки органів мовлення до правильної вимови свистячих звуків (табл. 2.1).

Логопед повинен на собі показувати виконання кожної вправи, з одночасним поясненням дитині правильного положення губ, зубів та язика.

Артикуляційна гімнастика для постановки свистячих звуків [18]

Назва вправи	Опис вправи	Кількість повторень
Млинець	Висунути широкий язик між зубами, а потім сховати його за нижні зуби.	5–6 разів
Покарати неслухняний язичок	Рот напіввідкритий, широкий язик покласти на нижню губу і «поплякати» по ньому верхньою губою (вимовляємо при цьому пя-пя-пя).	5–6 разів
	далі, утримувати широкий язик у відкритому роті під лічбу до 5-10.	
Футбол	Губи у посмішці, рот привідкритий, широкий кінчик язика поставити на нижню губу і здути ватну кульку зі поверхні стола, спрямовуючи повітряний потік на кінчик язика.	5–6 разів
Гірка	Губи у посмішці, рот привідкритий, кінчик язика завести за нижні зуби і, не відриваючи його від зубів, вигинати спинку язика вперед.	5–6 разів
Ослик	Губи в посмішці, кінчик язика упирається у нижні зуби, передню частину спинки язика підняти до піднебіння і тихо, а потім голосно вимовляти звуки: і-и-і-и-і-и-і-и; і-и-і-и-і-и-і-и; і-и-е-і-и-е-і-и-е.	5–6 разів
Почистимо зуби	Губи у посмішці, оголити зуби, рот привідкритий, кінчиком язика «почистити» нижні зуби, спочатку рухаємо язичком біля ясен з боку в бік, потім широким язичком знизу вгору, рухи проводимо від коренів нижніх та верхніх зубів.	5–6 разів

Щоб навчитися правильно вимовляти шиплячі звуки, дитина повинна вміти піднімати широкий кінчик язика за верхні зуби. Постановку шиплячих звуків бажано розпочинати після того, як дитина правильно і вільно навчиться вимовляти свистячі звуки [18, с. 55].

У своєму посібнику А. Журавльова та В. Федієнко рекомендують такі артикуляційні вправи для підготовки органів мовлення до правильної вимови шиплячих звуків (табл. 2.2):

Артикуляційна гімнастика до постановки шиплячих звуків [18, с. 55]

Назва вправи	Опис вправи	Кількість повторень
	Зміна положень язика (спочатку підняти його на верхню губу, потім опустити на нижню, після цього сховати у рот).	5 – 6 разів
	Відкрити рот, висунути язик, поставити широкий язик на нижню губу, потім зробити язик вузьким, дещо витягнувши його.	5 – 6 разів
Покарати неслухняний язичок	Рот напіввідкритий, широкий язик покласти на нижню губу і «поплямкати» по ньому верхньою губою (вимовляємо при цьому пя-пя-пя).	5 - 6 разів
	далі, утримувати широкий язик у відкритому роті під лічбу до 5-10.	
	Губи у посмішці, рот привідкритий, покласти широкий кінчик язика на нижню губу і, подовжено промовляти звук [ф], здуваючи ватну кульку з руки, при цьому стежити щоб потік видихуваного повітря проходив по середині язика та не розсіювався.	5 - 6 разів
Приклей цукерку	Рот привідкритий на 1,5-2 см, широкий кінчик язика покласти на нижню губу. На край язика поставити невеличку частинку цукерки та приклеїти її до альвеол. Нижня щелепа не змінює свого положення.	5 - 6 разів
Грибок	Губи у посмішці, рот привідкритий, зуби дещо оголені, язик зробити широким та притиснути всією поверхнею до піднебіння, далі широко відкрити рот. Порахувати від 3 до 10. З кожним наступним повторюванням вправи намагатися ширше відкривати рот.	5 - 6 разів
Смачне варення	Рот напіввідкритий, широким язиком облизати верхню губу, рухи проводити зверху вниз. Стежити, щоб нижня щелепа була нерухомою, язик був широким, його бокові краї торкалися кутів рота, язик рухався зверху вниз, а не з одного боку в другий. Якщо вправа не виходить, треба повернутися до вправи «Покарати неслухняний язичок». Щойно язик стане широким, з допомогою шпателя підняти його вгору і загорнути на верхню губу.	5 - 6 разів
Гармошка	Губи у посмішці, рот напіввідкритий, язик усією поверхнею притиснути до піднебіння, при цьому, відкривати і закривати рот. Стежити, щоб язик не рухався.	5 - 6 разів
Побілити стелю	Губи у посмішці, рот відкритий, «погладити» широким кінчиком язика піднебіння, роблячи рухи язиком вперед-назад.	5 - 6 разів

Отже, запропонована артикуляційна гімнастика спрямована на створення основи для постановки свистячих і шиплячих звуків, виробленню правильних, повноцінних рухів та положень органів артикуляції, необхідних для чіткої вимови даних звуків.

2.3. Методика постановки свистячих і шиплячих звуків

Основним завданням корекційної роботи при сигматизмі є формування у дитини навичок чітко і правильно вимовляти свистячі та шиплячі звуки у своєму мовленні. Ефективність логопедичної роботи залежить від обраних логопедом методів та прийомів, а також від дотримання послідовності етапів у процесі виправлення дефектів звуковимови. Тобто, для початку потрібно поставити кожен звук окремо.

Ф. Ф. Рау пропонує такі прийоми постановки звуків:

- наслідування (дитині пояснюють і показують артикуляційні уклади);
- механічний (з допомогою спеціальних механічних засобів: зондів, шпательів);
- змішаний (об'єднує у собі спосіб наслідування та механічний прийом) [76, с. 74].

Постановка відсутніх свистячих і шиплячих звуків може бути проведена способом наслідування, тобто дитині показують приклад правильної вимови звуків. Проте, цей спосіб не часто дає позитивний результат. А тому, ефективнішими є механічний та змішаний способи.

О.В. Правдіна відмічає, що процес постановки звуку більш складний ніж, самостійна його поява у дитини. З фізіологічної точки зору постановка звуку – це створення нового умовного рефлексу [76, с. 75].

При виправленні звуковимови необхідно враховувати артикуляційну схожість між фонемами та використовувати правильно сформовані артикуляційні уклади.

Виправлення недоліків вимови свистячих та шиплячих звуків слід починати з виправлення звуковимови свистячих звуків, а потім переходити до виправлення

звуківимови шиплячих.

При відпрацюванні свистячих звуків використовують такі методи:

Таблиця 2.3

Методика постановки свистячих звуків [32, с.86]

Звук	Методи виправлення порушеної вимови
С	<p>1. Висунути язик між нижніми і верхніми зубами та подовжено промовляти звук [с] у міжзубному положенні. Далі, з допомогою спеціальних механічних засобів (зонда чи шпателя), відводять язик за нижні різці (натискаючи на кінчик язика). Утримуючи зондом язик у такому положенні, дитина продовжує подовжено промовляти звук [с], при цьому розтягує губи у посмішку. Ізольована вимова звуку [с], закріплюється у складових рядах, наприклад са, со, су, си, ас, ос, ус, ис.</p> <p>2. Скласти язик «трубочкою» і в такому положенні подмухати на ватку. Звернути увагу дитини на видихуване повітря, яке проходить посередині язика та щільно зімкнені бічні краї язика з верхніми кутніми зубами. Далі, поступово з допомогою шпателя завести кінчик язика за нижні зуби; злегка розкрити губи, продовжуючи дмухати на ватку [32, с.86].</p>
С'	<p>1. Язик за нижніми різцями, спинка язика напружена та припіднята вверх.</p> <p>2. Запропонувати вимовляти спотворений звук [і] на твердій атаці. Далі перейти до спотвореного відтворення йотованих (і, я, є, ю, й), звертаючи увагу дитини на положення язика і губ та на сильному, холодному повітряному потоці. Потім, від йотованих звуків переходять до промовляння м'якого [с']. Закріплюється цей звук у складових рядах від йотованих, наприклад: яя - ся, еє - се, юю - сю; в словах: ся-сядь. Від м'якого звука [с'] поступово переходять до твердого варіанта фонемі [с]: ии-си, еє-се, аа-са [32, с.86].</p>
З	<p>Під час вимови звуку [с] дитині пропонують включити голос. При цьому, увагу дитини звертають на роботу голосових зв'язок шляхом прикладання її руки до гортані.</p>
З'	<p>Язик за нижніми різцями, спинка язика напружена та припіднята вверх, голосові зв'язки вібрують</p>
Ц	<p>Для відпрацювання звука [ц] дитині пропонують вимовляти спільно звуки [т] і [с] (тс), поступово прискорюючи темп. Вимова звука [ц] закріплюється в рядах обернених складів (атс – ац, отс – оц., утс – уц, ітс – іц).</p>

Звук [с'] має ту ж артикуляцію, що і звук [с], єдина різниця у напруженні та підніманні спинки язика.

Постановку звука [з] проводять після досягнення правильної вимови звука [с].

Для відпрацювання шиплячих звуків дитина повинна правильно та вільно вимовляти свистячі звуки, оскільки шиплячі звуки ставляться від свистячих.

Таблиця 2.4

Методика постановки шиплячих звуків [32, с.87]

Звук	Методи виправлення порушеної вимови
Ш	<p>Дитині пропонують тривало вимовляти звук [с]. Потім, з допомогою зонда чи шпателя, піднімають кінчик язика до верхніх альвеол. Язик переходить у положення «чашечки», губи злегка витягуються вперед. На цьому етапі потрібно проконтролювати, щоб язик не змикався з верхніми різцями.</p> <p>за основу можна використати звук [р], (якщо дитина правильно його вимовляє). Для цього дитині пропонують пошепки вимовляти звук [р]. В цей час логопед шпателем зупиняє вібрацію кінчика язика. Губи потрібно злегка заокруглити та витягнути вперед.</p> <p>Постановку звука [ш] можна проводити від звука [т]. Дитині пропонують чітко вимовляти декілька разів звук [т] (т-т-т-т-т-т). З допомогою шпателя заводимо язик дещо назад, та просимо дитину зменшити силу вимовляння звука [т].</p>
Ж	<p>Для постановки звука [ж] дитина повинна правильно вимовляти звук [ш]. Артикуляційні уклади мовленнєвих органів при вимовлянні звуків [ш] і [ж] однакові. Відмінність полягає в тому, що при [ш] - голосові зв'язки не вібрують, а при [ж] - голосові зв'язки вібрують. Тобто, постановка звука [ж] від [ш] відбувається аналогічно способу постановки звука [з] від [с]. При вимовлянні звука [ш] дитині пропонують увімкнути голос (приклавши руку до власної гортані дитина відчуває вібрацію голосових зв'язок).</p>
Ч	<p>Щоб навчити дитину правильно вимовляти звук [ч], їй пропонують повторювати склад ть-ть-ть або ать-ать-ать. При цьому, логопед з допомогою шпателя або зонда піднімає кінчик язика за верхні різці, губи злегка заокруглені та висунуті вперед.</p>
Щ	<p>У разі постановки звука [щ] дитина має тривало вимовляти сполучення, що складаються із кількох пом'якшених звуків [ш'], (шь, шь, шь)</p>

Для відпрацювання звуку [ш] дитина повинна правильно вимовляти звук [с], так як постановка звуку [ш] відбувається від звуку [с].

При носовому сигматизмі, потрібно навчити і закріпити вміння дитини відчувати проходження повітряного потоку через ротову порожнину. В даному випадку ефективними будуть вправи: дмухання на ватку, задування свічки, гра на дудочці, піддування повітряної кульки, пускання мильних бульбашок. Щоб відчуті повітряний потік на кінчику свого язика, при виконанні даних вправ, дитині пропонують просунути розпластаний язик між зубами. Важливо закріпити у дитини вміння вимовляти звук [с] на ротовому видиху.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ РОБОТИ ПРИ СИГМАТИЗМІ

3.1. Організація експериментального дослідження та аналіз його результатів

Результати досліджень звуковимови дітей протягом останніх років свідчать про збільшення кількості мовленнєвих порушень. Тому, сьогодні проблемам звуковимови та методам їх виправлення приділяється велика увага.

Метою даної експериментальної роботи стало виявлення актуального стану звуковимови свистячих та шиплячих звуків у дітей 3-4 роки та перевірки змісту логопедичної роботи з корекції сигматизму у дітей дошкільного віку.

Експериментальне дослідження проводилось на базі Драчинецького закладу дошкільної освіти Мамаївської об'єднаної територіальної громади Чернівецької області в період з лютого 2022 р. по липень 2022 р. У дослідженні взяли участь 20 дітей, 8 дівчат і 12 хлопців.

Метою констатувального етапу дослідження було проведення діагностичного обстеження мовлення у дітей 3–4 років та виявлення дошкільників з порушеннями вимови свистячих і шиплячих звуків.

На цьому етапі роботи було визначено такі основні завдання:

1. підібрати діагностичні методики з обстеження фонетико-фонематичних процесів у дітей дошкільного віку та відповідний дидактичний мовленнєвий і наочний матеріал для проведення обстеження;
2. провести обстеження рухливості органів артикуляційного апарата;
3. провести дослідження особливостей фонематичного сприйняття;
4. провести обстеження звуковимови та виявити дітей з порушеною вимовою свистячих та шиплячих звуків;
5. проаналізувати отримані під час діагностичного обстеження результати та визначити основні напрями корекційно-відновлювальної роботи.

Для проведення даного діагностичного обстеження нами була створена методика для виявлення дітей із сигматизмом, яка об'єднала такі методи:

1. обстеження рухливості артикуляційних органів за М. Фомичовою, Г. Чіркіною;
2. обстеження фонематичного сприйняття з допомогою тестових завдань Т. Фотекової, методики М. Шеремет, з допомогою вправ запропонованих у посібнику «Домашня логопедія» А. Журавльової та В. Федієнка;
3. обстеження стану звуковимови за М. Фомичовою, М. Шеремет, з допомогою дидактичного матеріалу А. Малярчук.

Важливим, на етапі діагностики, є правильно підібраний дидактичний матеріал. Як зазначала Т. Філічева, дидактичний матеріал повинен бути цікавим, різноманітним, насиченим заданим звуком, повинен викликати у дитини інтерес та бажання працювати з ним. При обстеженні дітей дидактичним матеріалом можуть виступати предметні та сюжетні картки-малюнки, фотографії, відео матеріали, іграшки, предмети тощо.

Логопедичне обстеження дошкільників проводилося у індивідуальній формі, у комфортних для дитини умовах, при хорошому настрої та за добре налагодженого контакту. Обстеження мовлення дітей у закладі дошкільної освіти проводилося двічі: навесні, з метою виявлення дітей з сигматизмом та для підбору методів корекційної роботи, і восени, для визначення результатів проведеної корекційно-відновлювальної роботи.

Діагностичне обстеження складалося з 3 блоків завдань:

1. Обстеження рухливості артикуляційних органів.
2. Обстеження фонематичного сприйняття.
3. Обстеження звуковимови свистячих і шиплячих звуків.

Перший блок завдань «Обстеження рухливості артикуляційних органів»

Перед проведенням обстеження рухливості органів артикуляційного апарату було проведено фронтальне заняття у групі, на якому діти познайомилися з органами мовлення людини, та для кращого засвоєння назв

цих органів була прочитана їм казка М. Фомичової про Веселого Язичка. Розповідаючи цю казку, дітям було запропоновано повторювати рухи своїм язичком відповідно до тих, про які розповідається у казці (Додаток А)

Обстеження рухливості мовленнєвих органів проводилося в індивідуальній формі, при виконанні дитиною ряду вправ. При цьому, увага зверталася на вміння відтворити положення органів мовлення, чіткість та плавність артикуляційних рухів, уміння переключатися з одного артикуляційного укладу на інший.

Так, кожній дитині було запропоновано за зразком виконати такі вправи:

- відкрити і закрити рот;
- утримати широко розпластаний язик на нижній губі (2-3 с);
- облизати широким язиком верхню, нижню губу;
- виконати кругові рухи широко розпластаним язиком по верхній і нижній губах;
- утримувати кінчик язика у правому, лівому кутках рота (2-3 с);
- поклацати язиком (3-5 разів);
- поклацати язиком («поганяти конячок»);
- витягнути губи вперед «трубочкою», а потім розтягти їх у посмішці (2-3 рази);
- викликати вібрацію губ, вимовляючи «тпру»;
- надути щоки;
- імітувати язиком положення «трубочки»;
- зробити 2-3 рухи з перерахованих поперемінно.

На даному етапі було виявлено, що не всі дошкільники в змозі повторити запропоновані вправи. Артикуляційні рухи дітей були порушені, не достатньо чіткі та плавні, виконувалися не з точністю. Отже, у дітей цього віку не достатньо розвинене вміння координувати рухи своїх мовленнєвих органів.

Для оцінки артикуляційної моторики ми використали завдання М. Фомичової (статичні і динамічні вправи):

Інструкція для дитини: повторюй за мною рухи.

1. «Трубочка» (губи висунуті вперед трубочкою);
2. «Лопатка» (широка розпластаний язик лежить на нижній губі, рот відкритий);
3. «Маятник» (рот відкритий, язик висунутий і з однаковою швидкістю пересувається від одного кутика рота до іншого);
4. «Гойдалка» (рот відкритий, язик по черзі торкається то верхньої, то нижньої губи);
5. «Посмішка» – «трубочка» (чергування рухів губами).

Оцінювання проводилося у балах за такою схемою:

- 1 бал – правильне виконання вправи з точністю всіх положень мовленнєвих органів;
- 0,5 бала – спотворене виконання (повільне, напружене);
- 0,25 бала – виконання вправи з помилками (пошук необхідного положення, неправильне відтворення, зайві рухи);
- 0 балів – невиконання вправи.

У результаті правильного виконання всіх завдань, дитина могла набрати максимально 5 балів (один бал за кожне завдання). Аналізуючи отримані результати, ми виділили три рівні стану рухливості артикуляційних органів:

- 1) 5 балів – високий рівень;
- 2) 3 – 4,75 бали – середній рівень;
- 3) менше 3 балів – низький рівень.

Таблиця 3.1

Рівні рухливості артикуляційного апарату

№ з/п	Дитина	Бали	Рівень
1	2	3	4
1	Анастасія З.	5	високий
2	Ангеліна Л.	4	середній
3	Андрій О.	1,25	низький
4	Анна П.	5	високий

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4
5	Антоній З.	4	середній
6	Даниїл П.	2,5	низький
7	Данієль Р.	5	високий
8	Евеліна Г.	3,5	середній
9	Ернест Д.	2,25	низький
10	Іван К.	2	низький
11	Ліза П.	3,5	середній
12	Макар М.	4	середній
13	Макарій П.	3	середній
14	Максим Ж.	3,5	середній
15	Микола Р.	2,5	низький
16	Олександр М.	4	середній
17	Олександр Т.	3	середній
18	Соломія В.	4	середній
19	Софія С.	3,5	середній
20	Юлія Т.	2,75	низький

Як видно з таблиці 3.1, тільки троє дітей, що становить 15% від загальної вибірки, показали високий результат рухливості органів артикуляційного апарату. Вони виконали всі вправи з точністю, без напруження, рухи мовленнєвих органів були плавними, займали правильну позицію. Одинадцять дітей, що становить 55%, показали середній результат та шостеро, тобто 30% – низький. У дітей, які демонстрували середній рівень, артикуляційні рухи були повільними, не впевненими та не чіткими. Діти з низькою результативністю допускали значні помилки при виконанні завдань: не правильно відтворювали рухи, шукали необхідне положення, виконували зайві рухи, не володіли вмінням швидко переключатися з одного артикуляційного укладу на інший.

Проаналізувавши отримані дані, стан рухливості артикуляційного апарату у дітей 3 – 4 роки ми відобразили з допомогою діаграми.

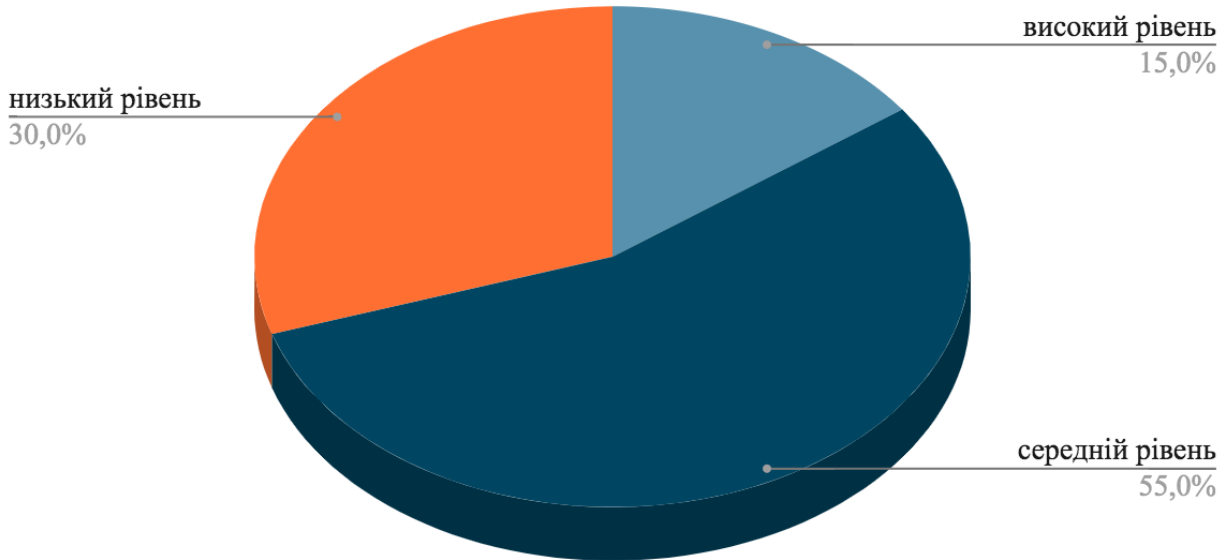

Рис. 3.1. Стан рухливості артикуляційного апарату, %

Під час виконання запропонованих завдань по наслідуванню у дітей виникали такі труднощі:

– при виконанні вправи «Трубочка» дітям важко було імітувати губами трубочку, вони витягували губи вперед, не надаючи їм округлої форми та без напруження;

– при виконанні вправи «Лопатка» дітям важко давалося розпластати широкий язик, вони його напружували, не вдавалося правильно поставити на нижню губу (діти, або дуже сильно висували його з рота, або намагалися розпластати язик у ротовій порожнині);

– при виконанні вправи «Маятник» діти торкалися кутиків рота не кінчиком язика, а висунувши довгий язик, рухали ним з одного краю до іншого, не дотримувалися плавності;

– при виконанні вправи «Гойдалка» діти сильно висувували язик та

захоплювали ним цілу губу, почергово, верхню та нижню;

– при виконанні вправи «Посмішка-трубочка», не було плавності та впевненості в рухах.

Отже, підводячи підсумки проведеного дослідження, ми дійшли висновку, що є необхідність проведення артикуляційної гімнастики на формувальному етапі для розвитку рухливості органів мовлення.

Другий блок завдань «Обстеження фонематичного сприйняття»

Фонематичне сприйняття – це невід'ємний процес мовленнєвої діяльності, з допомогою якого дитина розуміє звернену до неї мову, впізнає та диференціює звуки мовлення. При порушенні процесів фонематичного сприйняття дитина відстає у мовленнєвому розвитку, розвиваються порушення звуковимови.

Метою цього етапу стало виявлення рівня сформованості фонематичного сприйняття у дітей 3-4 роки.

Для проведення цього обстеження було підібрано спеціальний наочний та мовленнєвий матеріал та завдання для здійснення діагноститки, а саме:

Завдання 1. Гра «Покажи малюнок»

Матеріал: картинки, назви яких відрізняються одним звуком.

Інструкція для дитини: уважно розглянь малюнки та покажи той, який я назву.

Для виконання цього завдання, напередодні, ми ознайомили дітей з даними малюнками та переконалися у тому, що вони знають назву кожної картинки. У даному завданні такими предметними картинками стали 10 пар малюнків, запропоновані А. Журавльовою та В. Федієнко [18], а саме: *ніс – ніж; жук – сук; коса – коза; жабка – шапка; рама – лама; слива – злива; миска – мишка; гава – кава; дуб – зуб; ліс – лис.*

Оцінювання проводилося у балах за такою схемою:

- 1 бал – показ картинок правильно, без жодної помилки;
- 0,5 бала – допущено до 3-х помилок;
- 0 балів – більше 3-х помилок.

Завдання 2. Дидактична гра-вправа «Спіймай звук»

Метою виконання запропонованого завдання було визначення вміння дітей на слух виявляти потрібний звук з-поміж інших звуків; склад і слово з цим звуком у ряді складів і слів. Вправи проводились індивідуально, в ігровій формі, дитина почувши потрібний звук плескала в долоні. У цьому завданні було використано мовленнєвий матеріал, який утворює ряди звуків, складів і слів із досліджуваним звуком. Дітям було запропоновано для виконання три вправи:

Вправа 1. Визначити звук *[з]* у ряді звуків.

Мовленнєвий матеріал: *з, и, з, і, х, з, к, т, з, м, ч, з, ц, з, ф, г, з, в, д, з, р, л, з, н, п, м, б, м.*

Інструкція для дитини: “Уважно послухай звуки, які я буду промовляти та плескай в долоні, коли почувеш звук *[з]*”.

Вправа 2. Визначити склад зі звуком *[с]* у ряді складів.

Мовленнєвий матеріал: *ас, ах, от, ос, ус, ум, уф, ам, ал, ан, ус, уп, со, хо, но, пи, ми, би, но, со, ам, ом, са.*

Інструкція для дитини: “Уважно послухай склади, які я буду промовляти та плескай в долоні, коли почувеш склад зі звуком *[с]*”.

Вправа 3. Визначити слово зі звуком *[ш]* у ряді слів.

Мовленнєвий матеріал: *мама, кіт, шапка, холод, дуб, машина, сани, рак, шоколад, лак, молоко, каштан, малина, бик, м'яч, мат, душ, хутро, дим.*

Інструкція для дитини: “Уважно послухай слова, які я буду промовляти та плескай в долоні, коли почувеш слово зі звуком *[ш]*”.

У цьому завданні кожна вправа оцінювалася окремо у балах за такою схемою:

- 1 бал – правильне визначення звуку без помилок;
- 0,5 бала – допущено до 3-х помилок;
- 0 балів – більше 3-х помилок.

Завдання 3. Повторення рядів з двох-трьох складів

Для проведення цієї вправи ми відібрали мовленнєвий матеріал – ряди складів зі звуками, які дитина добре вимовляє. Дитині пропонувалося

повторити за педагогом ряд складів, при цьому педагог закривав свій рот аркушем паперу, для того, щоб дитина відтворювала ці склади так, як вона сприймає їх на слух.

Мовленнєвий матеріал: *на-ба, то-до, та-да, на-ба-на, то-до-то, ба-на-ба, до-то-до, фа-ва-ха.*

Інструкція для дитини: “Уважно послухай склади, які я буду промовляти та повторюй за мною”.

Оцінювання проводилося у балах за такою схемою:

- 1 бал – повторення рядів без жодної помилки;
- 0,5 бала – допущено до 3-х помилок;
- 0 балів – більше 3-х помилок.

Для фіксації результатів обстеження стану фонематичного сприйняття ми сформували спеціальний бланк на кожну дитину окремо, у якому оцінювали виконання усіх завдань даного дослідження (Додаток Б).

Аналізуючи одержані результати, визначено, що найкраще діти впоралися із першим завданням «Показ картинок». Так, 13 дітей не допустили жодної помилки, що становить – 65%, семеро дітей, це 35%, зробили помилки при показі картинок. Цим дітям важко було диференціювати слова-назви картинок «слива-злива» та «жук-сук». При проханні показати малюнок «слива» діти показували «злива» та при проханні показати малюнок «сук» вони показували «жук». Гірше впоралися з третім завданням «Повторення рядів з двох-трьох складів». Аналізуючи результативність цього завдання ми визначили, що 40% (8 дітей) - виконали завдання; 45% (9 дітей) – зробили помилки; 15% (3 дітей) – не виконали завдання. І, найважчим виявилось друге завдання - «Спіймай звук». Дітям складно було визначати звук між іншими звуками, у складах та словах, що свідчить про низький рівень сформованості фонематичних процесів у дітей цього віку, недорозвиток здібностей до концентрації слухової уваги.

Провівши кількісний аналіз результатів другого завдання, ми отримали такі дані:

Вправа 1: Визначити звук серед ряду звуків

- 20% (4 дітей) – виконали завдання;
- 50 % (10 дітей) – виконали завдання з помилками;
- 30% (6 дітей) – не виконали завдання.

Вправа 2: Визначити склад зі звуком серед ряду складів

- 40% (8 дітей) – виконали завдання з помилками;
- 60% (12 дітей) - не виконали завдання.

Вправа 3: Визначити слово зі звуком серед ряду слів

- 15 % (3 дітей) - виконали завдання з помилками;
- 85% (17 дітей) - не виконали завдання

Отже, за правильне виконання всіх завдань, дитина могла набрати максимально 5 балів. На основі отриманих, у процесі обстеження, даних, ми визначили три рівні стану фонематичного сприйняття:

- 1) 5 балів - високий рівень;
- 2) 2 – 4,5 бали - середній рівень;
- 3) Менше 2 балів - низький рівень.

У таблиці 3.2, ми показали результати дошкільнят за кожне завдання та рівні їхнього фонематичного сприйняття.

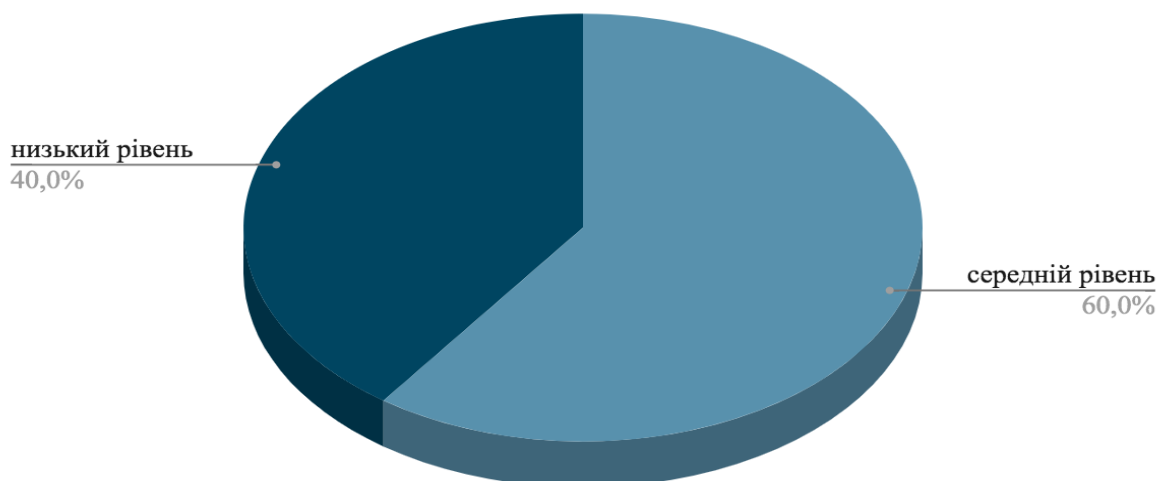

Рис. 3.2. Стан фонематичного сприйняття, %

Підводячи підсумки проведеного обстеження, можна констатувати, що високий рівень фонематичного сприйняття не виявлено у жодної дитини, 12 дітей (60 % від усієї вибірки), показали середній рівень та 8 дітей (40%) – низький рівень (рис. 3.2).

Таблиця 3.2

Результати обстеження фонематичного сприйняття

№ з/п	Дитина	Завдання 1	Завдання 2			Завдання 3	Бали	Рівень
			Вправа 1	Вправа 2	Вправа 3			
1	Анастасія З.	1	1	0,5	0,5	1	4	середній
2	Ангеліна Л.	1	0,5	0,5	0	0,5	2,5	середній
3	Андрій О.	0,5	0	0	0	0,5	1	низький
4	Анна П.	1	0,5	0	0	1	2,5	середній
5	Антоній З.	1	1	0,5	0,5	1	4	середній
6	Даниїл П.	0,5	0,5	0	0	0,5	1,5	низький
7	Данієль Р.	0,5	1	0,5	0	0,5	2,5	середній
8	Евеліна Г.	1	0,5	0,5	0	0,5	2,5	середній
9	Ернест Д.	0,5	0	0	0	0	0,5	низький
10	Іван К.	0,5	0	0	0	0	0,5	низький
11	Ліза П.	1	0,5	0,5	0	1	3	середній
12	Макар М.	1	1	0,5	0,5	1	4	середній
13	Макарій П.	1	0	0	0	0,5	1,5	низький
14	Максим Ж.	1	0,5	0	0	0,5	2	низький
15	Микола Р.	0,5	0	0	0	0	0,5	низький
16	Олександр М.	1	0,5	0	0	1	2,5	середній
17	Олександр Т.	0,5	0,5	0	0	1	2	середній
18	Соломія В.	1	0,5	0,5	0	1	3	середній
19	Софія С.	1	0,5	0	0	0,5	2	середній
20	Юлія Т.	1	0	0	0	0,5	1,5	низький

Отже, проведення спеціальних вправ на розвиток слухового сприйняття та слухової пам'яті, здібності до концентрації уваги, формування навичок диференціації звуків стають актуальними для їх корегування на формувальному етапі дослідження.

Третій блок завдань «Обстеження звуковимови свистячих і шиплячих звуків»

Метою цього обстеження було виявлення дітей з сигматизмом, вивчення особливостей цього порушення на практиці та визначення основного напрямку проведення корекційно-відновлювальної роботи.

Для проведення обстеження звуковимови свистячих та шиплячих звуків ми підбрали дидактичний матеріал А. Я. Малярчук. Це предметні картинки запропоновані автором у посібниках «Виправлення вад мовлення: свистячі звуки С, З, Ц, ДЗ» [36] та «Виправлення вад мовлення: шиплячі звуки Щ, Ч, Ш, Ж» [35].

Обстеження звуковимови дошкільників проводилося у індивідуальній формі.

Чимало авторів відзначає, що в ряді випадків діти правильно вживають звук ізольовано чи у складах, іноді навіть у словах і відображеному мовленні, а в самостійному мовленні – не вживають (М.О. Олександровська, М.Ю. Хватцев, О.В. Правдіна) [76, с. 29]. Тому для перевірки звуковимови свистячих і шиплячих звуків було обрано методику перевірки звуків у самостійній, відображеній та ізольованій вимові. Для цього було використано картинки, назви яких містять заданий звук на початку, у середині та у кінці слова.

Предметні картинки:

- [с] – сад, сани, самокат, салат, салют, сова, сокира, оса, коса, ковбаса, вуса, гусак, компас, клас, ананас, пілосос, абрикос, колос, рис.
- [с'] – сіль, сік, сірники, сіно, сім'я, сітка, насіння, лось, рись, карась, дідусь, поросля, таксі.
- [з] – зуби, зоопарк, зебра, зима, зерно, земля, коза, вазон, язик, візок, віз, хмиз, гарбуз, тепловоз.

- [з'] – зірки, ізюм, зілля, зябра, Зіна.
- [ц] – цап, цибуля, цегла, цукерка, цифра, цукор, яйце, кільце, цуценя, віконце, лице, відерце.
- [ц'] – горобець, олівець, палець, перець, продавець, прапорець, хлопець, гаманець, криниця, вівця, рукавиця, паляниця.
- [дз] – дзига, кукурудза, дзвоник, гудзик, дзеркало.
- [дз'] – дзьоб, гедзь, дзюдо.
- [ш] – шафа, порошок, шапка, шампунь, шорти, шуба, шия, груша, миша, мішок, шарф, шайба, каша, шоколад, кошень, машина, каштан, ромашка, дошка, пташка, аркуш, душ.
- [ж] – жаба, жолудь, жовток, жовтий, жук, журавель, журнал, жито, жираф, ведмежа, огорожа, кажан, баклажан, їжак, калюжа, пружина, гараж, вуж, ніж, карж, морж, йорж, ліжко, ложка, книжка.
- [дж] – джміль, бджола, джерело, джем.
- [ч] – чай, чарка, чапля, чайка, червоний, черевики, черешня, човен, чоло, бочка, качка, вудочка, річка, яечко, калач, піч, обруч, ключ, м'яч.
- [щ] – щит, щука, щур, щеня, щавель, щипці, щупальця, кущ, дощ, плющ, лящ, хрущ, борщ.

Отже, дане обстеження об'єднало три завдання:

Завдання 1. Обстеження самостійної вимови звуків у словах.

Інструкція для дитини: «Назви картинку, яку я покажу».

Завдання 2. Обстеження відображеної вимови звуків у словах.

Інструкція для дитини: «Я буду вимовляти слова, а ти повторюй за мною».

Завдання 3. Обстеження ізольованої вимови звуків.

Інструкція для дитини: «Я буду вимовляти звуки, а ти повторюй за мною».

При проведенні цього обстеження було обрано методику оцінювання звуковимови, за якою оцінювалася окремо вимова звуків групи свистячих і групи шиплячих.

Оцінювання проводилося у балах за такою схемою:

- 3 бали – правильна вимова усіх звуків групи у самотійній, відображеній та ізольованій вимові;
- 2 бали – звуки групи вимовляються правильно, проте у певній позиції (самотійній, відображеній чи ізольованій вимові) піддаються спотворенню, заміні чи змішуванні звуків;
- 1 бал – один звук улюбій позиції (самотійна, відображена та ізольована вимова) вимовляються не правильно.
- 0 балів – усі або більшість звуків групи піддаються спотворенню або заміні.

Отже, дитина за результатами даного обстеження, могла набрати максимум 6 балів. Тобто, 3 бали за правильну вимову усіх свистячих звуків у самотійній, відображеній та ізольованій вимові та 3 бали за правильну вимову шиплячих звуків.

Виходячи з цього, ми виділили три рівні стану звуковимови свистячих і шиплячих звуків:

- 1) 6 балів – високий рівень;
- 2) 3 – 5 балів – середній рівень;
- 3) менше 3 балів – низький рівень.

Отримані результати подали у вигляді таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати обстеження звуковимови свистячих та шиплячих звуків

№ з/п	Дитина	Вимова свистячих звуків (бали)	Вимова шиплячих звуків (бали)	Загальний бал	Рівень
1	2	3	4	5	6
1	Анастасія З.	3	3	6	високий
2	Ангеліна Л.	2	1	3	середній
3	Андрій О.	0	0	0	низький
4	Анна П.	3	3	6	високий
5	Антоній З.	3	3	6	високий
6	Даниїл П.	0	0	0	низький
7	Данієль Р.	3	0	3	середній

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6
8	Евеліна Г.	3	1	4	середній
9	Ернест Д.	0	0	0	низький
10	Іван К.	0	0	0	низький
11	Ліза П.	2	1	3	середній
12	Макар М.	2	1	3	середній
13	Макарій П.	2	1	3	середній
14	Максим Ж.	2	0	2	низький
15	Микола Р.	2	0	2	низький
16	Олександр М.	2	1	3	середній
17	Олександр Т.	3	0	3	середній
18	Соломія В.	3	1	4	середній
19	Софія С.	2	0	2	низький
20	Юлія Т.	3	1	4	середній

Отже, результати обстеження вказують на те, що високий рівень звуковимови свистячих і шиплячих звуків спостерігається тільки у трьох дітей, що становить 15 % від усієї групи, 10 дітей, а це 50 %, показали середній рівень та 7 дітей, тобто 35 % – низький.

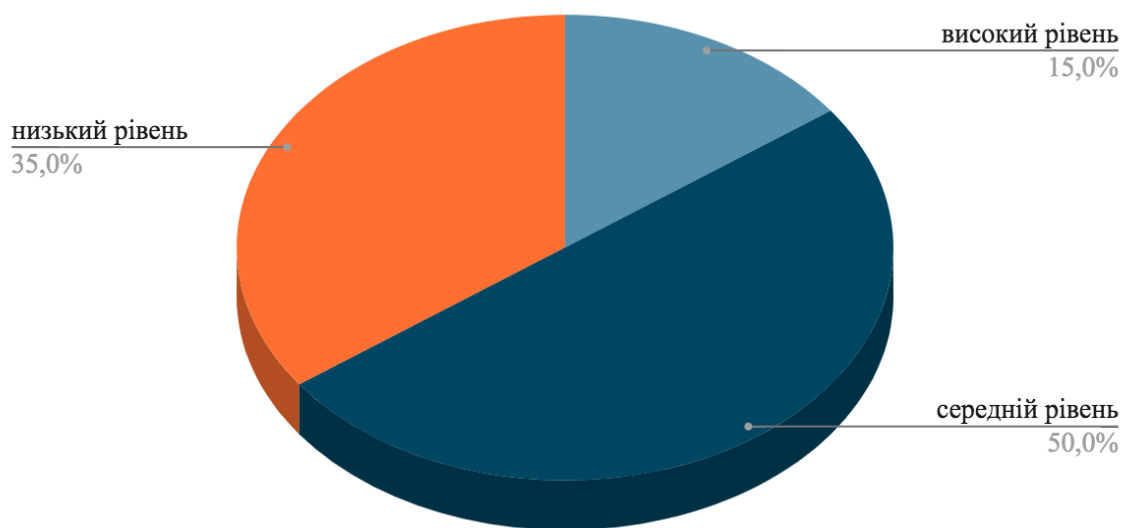

Рис. 3.3. Рівні звуковимови, %

Аналізуючи окремо вимову свистячих звуків, було виявлено, що правильно вимовляють свистячі звуки 8 дітей, це – 40 %. Відповідно, у 60 % дітей порушена вимова звуків даної групи. Ці порушення проявлялися в замінах, змішуванні звуків та спотвореній вимові. Так, серед порушень у вимові свистячих звуків, хочеться відмітити такі помилки:

1. [с] і [с'] вимовлялись як [си] при ізольованій вимові, а [з] та [ц] – як [зи] та [ци], відповідно.
2. [с], [з] вимовлялись пом'якшено, як [сі] та [зі]
3. [с], [з], [ц] вимовлялись, як [сь], [зь], [ць].
4. [ц] вимовляли як [тс], в ізольованій позиції.

У відображеній і самостійній вимові ці звуки вимовлялися або правильно, або порушено (у формі спотвореної вимови, замінах і змішуванні).

При аналізі звуковимови шиплячих звуків тільки у трьох дітей було зафіксовано високий рівень, а це 15 % від дітей усієї групи. У 17 дітей ми виявили порушення звуковимови, що становить 85%. Ці діти показали низький результат. Порушення у формі заміни та спотворення спостерігались у самостійній, відображеній та ізольованій вимові.

У процесі обстеження ми виявили, що діти менше допускали помилок при вимові звуків [ч] і [щ]: в ізольованій, деколи у відображеній вимові, ці звуки діти промовляли правильно, а в самостійній вимові – порушено. Більше помилок допускали при вимові звуків [ш] і [ж]. Тут спостерігались порушення у кожній позиції: самостійній, відображеній та ізольованій вимові (звук [ш] замінювався на [с], [ж] – на [з]).

Отже, проаналізувавши отримані у ході обстеження звуковимови свистячих та шиплячих звуків у дітей старшого дошкільного віку результати, було виявлено сигматизм свистячих звуків у 60 % дітей і сигматизм шиплячих звуків у 85 % (рис. 3.4).

Аналізуючи результати, отримані при обстеженні рухливості артикуляційних органів, фонематичного сприйняття та обстеженні звуковимови свистячих і шиплячих звуків, ми можемо стверджувати те, що діти які показали

високий рівень звуковимови, також показали хороші результати при обстеженні артикуляційної моторики та фонематичного сприйняття.

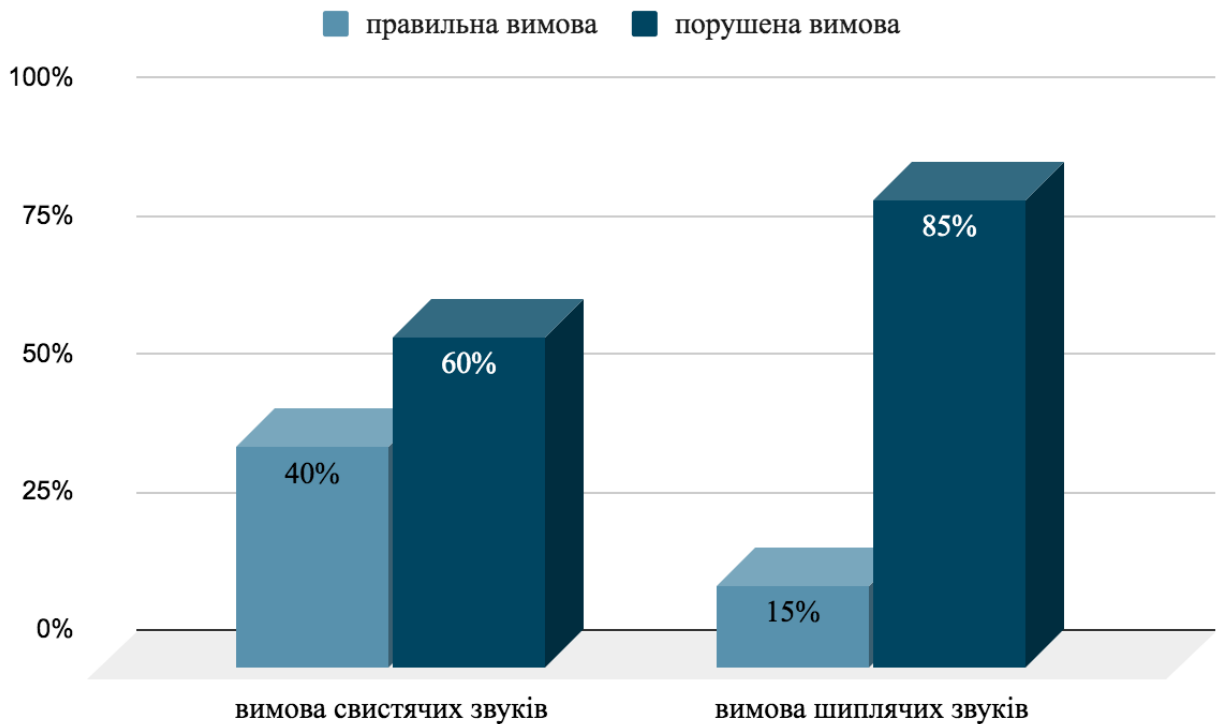

Рис. 3.4. Вимова свистячих та шиплячих звуків, %

Отже, результати констатуючого етапу нашого дослідження підтверджують висновки багатьох вчених про поширеність порушень вимови свистячих і шиплячих звуків, про низький рівень розвитку фонематичних процесів та не сформовану рухливість органів артикуляційного апарату у дітей дошкільного віку.

Подальша корекційно-відновлювальна робота буде проводитися у цих трьох напрямках (за результатами констатувального етапу дослідження).

3.2. Основні напрямки та етапи корекційно-відновлювальної роботи при сигматизмі

Корекційно-відновлювальна робота при порушеннях звуковимови являє собою комплекс корекційного впливу на мовленнєву та навчально-пізнавальну діяльність дітей. Та спрямовується на формування фонематичного сприйняття, вдосконалення артикуляційної моторики, розвиток дихання і голосу, формування правильної звуковимови та зв'язного мовлення. Окрім того, логопедична робота збагачує словниковий запас дітей та сприяє розвитку пам'яті, уваги, уяви, логічного мислення.

Організація нами корекційно-відновлювальної роботи проводилася за програмно-методичним комплексом Юлії Рібцун «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» [57], та враховувала основні принципи проведення логопедичної роботи: поетапності; наочності; насиченості дидактичним матеріалом, який активізує зоровий та слуховий аналізатори, тактильні відчуття; принцип індивідуального підходу (враховувалися вікові та індивідуальні психічні і мовленнєві можливостей дітей); принцип врахування порушених при вимові звуків тощо.

Успіх корекційно-відновлювальної роботи педагога з дітьми із мовленнєвими порушеннями залежить від чіткості визначених мети та завдань, продуманих напрямках корекційної роботи та їх інтеграції у навчально-виховний процес.

Метою формувального етапу дослідження було проведення ефективної логопедичної роботи з виправлення мовленнєвих вад у дітей з сигматизмом.

На даному етапі нами були визначені наступні завдання:

- визначення напрямів корекційно-відновлювальної роботи;
- підбір практичних методів (вправ, ігор, моделювання) по кожному напрямку корекційної роботи;
- підбір наочного та мовленнєвого дидактичного матеріалу;

- створення для дітей комфортного, розвивального та емоційно насиченого середовища;
- налагодження взаємодії педагога з батьками.

Основні напрями корекційно-відновлювальної роботи полягали в роботі над розвитком:

- мовленнєвого дихання;
- моторики органів артикуляційного апарату;
- фонематичного сприйняття;
- дрібної моторики пальців рук;
- постановкою, автоматизацією та диференціацією свистячих і шиплячих звуків.

Логопедична робота проводилася на фронтальних, підгрупових та індивідуальних заняттях:

- фронтальні заняття (з дітьми усієї групи) - 20 хвилин;
- підгрупові заняття (4–6 дітей) - 15 хвилин;
- індивідуальні заняття (з однією дитиною) - 10 хвилин.

На заняттях у першій половині дня подавався новий матеріал і виконувалися уже знайомі дітям вправи та завдання, у другій половині дня працювали тільки на закріплення пройденого матеріалу. Виходячи з того, що гра – провідна діяльність дошкільника, усі заняття проходили у ігровій формі. Значення гри не можна переоцінити, оскільки саме в ній діти непомітно для себе виконують усі завдання, що допомагає кращому засвоєнню матеріалу.

Кожне заняття проходило за такою схемою:

- вступна частина (2–3 хвилини) – налаштування дітей на заняття; формування зацікавленості у дітей);
- основна частина – саме заняття, на якому проводилися вправи на розвиток дихання, голосу, фонематичного слуху, артикуляційна гімнастика, вправи на формування і вдосконалення звуковимови, розвиток дрібної моторики рук, рухливі ігри тощо;
- заключна частина – підведення підсумків

Корекційно-відновлювальну роботу було поділено на чотири етапи: підготовчий; постановки звуків; автоматизації; диференціації.

На **підготовчому етапі** було забезпечено створення у групі дружніх відносин. Дітей спонукали до активної участі в освітньому процесі шляхом використання цікавого дидактичного матеріалу, різноманітних пізнавальних вправ і завдань. Вправи виконували емоційно, забезпечуючи підтримку зацікавленості дітей. Як зазначалося вище, важливу роль у роботі займала гра.

На цьому етапі використовувались вправи, ігри та завдання на розвиток правильного мовленнєвого дихання, фонематичного сприйняття, слухової уваги та пам'яті, проводилася артикуляційна гімнастика на розвиток моторики органів артикуляції, що створювало передумови до виправлення вад звуковимови свистячих і шиплячих звуків.

Розвиток мовленнєвого дихання

Мовленнєве дихання виконує важливу роль у мовленнєвій діяльності, так як є основою голосоутворення, формування мелодики та мовленнєвих звуків.

Дослідження показують, що при сигматизмі у дітей часто спостерігається неповне поверхнєве дихання і слабкий видихуваний струмінь повітря, що ускладнює вимову свистячих та шиплячих звуків. Т.Б. Філічева, Н.О. Чевельова, Г. В. Чиркіна рекомендують навчати дитину правильному – короткому і глибокому вдихові та тривалому поступовому видихові, а також раціонально використовувати видих під час мовлення [76, с. 69].

Отже, працюючи у напрямку розвитку мовленнєвого дихання завданням було навчити дітей правильному діафрагмальному вдиху і виробити подовжений видих. Для цього дітям пропонувалося виконати ігрову вправу «Надуваємо у животі повітряну кульку». Роблячи вдих діти ставлять руку на живіт та відчують як під час правильного вдиху піднімається живіт. При цьому ми стежили, щоб при виконанні вправи діти не піднімали плечей. Ця вправа виконувалася на фронтальних заняттях та індивідуально з кожною дитиною.

Для формування тривалого і поступового видиху ми проводили наступні дихальні вправи:

1. «Футбол» (дитина силою видихуваного повітря перекинула ватну кульку у «ворота», які ми робили на столі з трьох олівців).

2. «Буря у склянці води» (дитина видувала повітря через трубочку у склянку з водою, щоб утворилися бульбашки).

3. «Метелику, лети» (паперовий метелик «сідав» на долоньку, дитина дула на метелика, щоб він «полетів»).

4. «Задмухуємо свічку» (дитина задувала запалену свічку з відстані 15 – 20 см, поступово цю відстань збільшували).

5. «Паровозик свистить» (дитина підводить трубочку до краю язика, повільно видихає повітря у трубочку, стежить, щоб струмінь повітря йшов по середині язика).

6. «Аквалангіст» (дитина робить вдих, тамує свій подих... і «пірнає»: раз – два – три – чотири - п'ять. І через рот повільно видихає).

Дихальні вправи дуже стомлюють дітей, тому вони були нетривалими (до 3 хв.) та чергувалися з іншими видами діяльності. На прогулянці діти могли: – імітувати вітер («легенький вітерець» – діти дмухали легенько, «сильний» - дмухали сильніше, «ураган» - дмухали ще сильніше); – нюхати квіти (діти робили вдих через ніс, а при видиху говорили: «Чудово! Який аромат»). При цьому педагог промовляв:

“Як духмяно пахнуть квіти!

Задоволені всі діти.

Кожен з них відчути рад

Цей чудовий аромат.”

– здувати «парашутики» з кульбабки (діти вдихали повітря носом та легенько видихали через губи, складені трубочкою). При цьому педагог промовляв:

“Бубоніла діду баба:

Ой не дмухай на кульбабу,

Бо із неї полетять

Сто малих кульбабенят”.

– видувати мильні бульбашки;

– надувати повітряні кульки (діти вдихали повітря носом і повільно видихали його через рот у отвір повітряної кульки).

Робота над розвитком моторики органів артикуляційного апарату

Артикуляційна гімнастика займає провідне місце у логопедичній роботі. Формування правильної звуковимови неможливе без диференційованої роботи артикуляційного апарату, дихання й голосу. Мовлення відбувається лише за тих умов, коли органи мовленнєвого апарату працюють злагоджено, швидко змінюють своє положення, координовано працюють, мають достатньо сили та пружності, об'єднують прості рухи в складні. Для досягнення чіткості цього процесу важливо розвивати моторику язика, щік, губ, м'якого піднебіння, нижньої щелепи [64, с. 62].

Першочерговим завданням у роботі над розвитком артикуляційної моторики є оволодіння дітьми знаннями про назви органів артикуляції: верхня і нижня губа, верхні і нижні зуби, язик, спинка язика, кінчик язика, піднебіння, гортань. А також розуміння значення понять: напружити, розслабити, повітряний струмінь. На констатуючому етапі діти були ознайомлені з поняттями назв артикуляційних органів з допомогою «Казки про веселого Язичка». На формувальному етапі, ми ще раз зачитали дітям цю казку, а також повторили і закріпили знання назв органів артикуляційного апарату.

Артикуляційна гімнастика проводилася на кожному занятті (тривалість – 5 хв.). Виконували по дві-три вправи, з них новою була тільки одна. Починали з простих вправ, а далі, поступово, переходили до складніших. Спочатку артикуляційні рухи виконували повільно, згодом, по мірі засвоєння, поступово прискорювали їхній темп. Артикуляційну гімнастику проводили на фронтальних, підгрупових, індивідуальних заняттях. Працюючи з дітьми індивідуально, вправи проводили перед дзеркалом. Під час заняття стежили, щоб діти сиділи правильно, не напружено, тримали спинку рівно. Виконання кожної вправи спочатку показували на собі, а потім виконували її разом з дітьми.

На початковому етапі у роботі над розвитком артикуляційної моторики дітям були запропоновані до виконання вправи, які навчають координувати свої

артикуляційні рухи:

- утримання губ у посмішці, передні зуби оголені;
 - витягування уперед губ трубочкою;
 - зміна положення губ по черзі: у посмішці – трубочкою (нижня щелепа нерухома);
 - спокійне відкривання та закривання рота, губи у посмішці;
- зробити язик широким (посміхнутися, трохи відкрити рот і покласти широкий язик на нижню губу);
- зробити язик вузьким (відкрити рот, висунути язик, трохи витягуючи кінчик);
 - зміна положень язика по черзі: широкий, вузький;
 - піднімання язика за верхні зуби;
 - утримання язика за нижніми зубами;
 - по черзі рухи язика за зубами вгору – вниз;
 - по черзі робити такі рухи язика (кінчик язика опущений): посувати язик у глибину рота – наближати до передніх нижніх різців. [18, с. 16]

Ці вправи допомагають підготувати артикуляційний апарат до постановки потрібних звуків, розвивати моторику та навчити дітей володіти своїми органами мовлення.

Для виправлення вад сигматизму, артикуляційні вправи ми підбирали такі, які б готували органи мовлення до правильної вимови свистячих та шиплячих звуків. Так, для правильної вимови свистячих звуків, дитина повинна вміти тримати широкий кінчик язика за нижніми зубами, а для правильної вимови шиплячих звуків, дитина повинна вміти піднімати широкий кінчик язика за верхні зуби. На основі таких закономірностей ми обрали вправи запропоновані у навчально-методичному посібнику А. Журавльової та В.Федієнко «Домашня логопедія» [18], які і формують потрібні положення язика. Правильне виконання цих вправ описане у пункті 2.2 даної магістерської роботи. Усі вправи виконували емоційно, в ігровій формі, за будь-які успіхи дітей хвалили.

Отже, проведена робота з розвитку артикуляційної моторики створила основу для постановки свистячих і шиплячих звуків, виробила правильні,

повноцінні рухи та положення органів артикуляції, які є необхідними для чіткої вимови даних звуків.

Робота над розвитком фонематичного сприйняття

Фонематичний слух – “це окремий вид слуху або своєрідний процес, який має здатність не тільки почути звук, а й можливість проаналізувати, розпізнати та відрізнити його від інших звуків”. Саме він забезпечує розуміння змісту почутої інформації та дозволяє чітко та правильно висловлюватися.

Фонематичне сприйняття – невід’ємний процес фонематичного слуху. Воно створює у дитини здатність розрізнити близькі за звучанням фонемі, розуміти мовлення, та забезпечує формування правильної звуковимови, безпроблемне оволодіння читанням і письмом.

Досліджуючи, на констатуючому етапі, стан сформованості фонематичного сприйняття у дошкільників 3–4 років, було виявлено, що високий рівень фонематичного сприйняття не показала жодна дитина, 12 дітей, що становило 60 %, показали середній рівень та 8 дітей, а це 40%, – низький рівень.

Отже, нашими завданнями, у напрямку розвитку фонематичного сприйняття на формувальному етапі є проведення спеціальних вправ на розвиток слухового сприйняття та слухової пам’яті, здібності до концентрації уваги, формування навичок диференціації звуків.

Проводячи корекційно-розвиваючу роботу у напрямку розвитку фонематичного сприйняття, ми пройшли 6 етапів, на кожному з яких дітям пропонувалися до виконання відповідні вправи та дидактичні ігри.

1. Впізнавання немовних звуків.

Дидактична гра «Що звучить».

Мета: розвиток слухової уваги та слухової пам’яті, здатності впізнавати та розрізнити немовні звуки.

Хід заняття: Педагог, з допомогою аудіозапису, пропонує дітям послухати та відгадати, що звучить (биття скла, стук молотка, скрип дверей, шум автомобіля, рух поїзда, дзвінок будильника, звук фотоапарата, гра на барабані).

Дидактична гра «Про що говорить природа». Дітям пропонувалося

відгадати звуки природи: шум моря; плескіт води у джерелі; шум вітру, дощу, листя; гуркіт грому; спів птахів; як дзвенить комар, бджола; як «розмовляють» тварини (корова, кінь, коза, півень, поросся, кіт, собака, гусак, жаба тощо).

Гра "Жмурки." Дитині зав'язують очі і вона рухається у бік дзвінкого дзвіночка, бубна, свистка [38].

Гра "Чарівна паличка." Взявши олівець або палицю будь-якого призначення, ми стукали нею по різних предметах. Чарівна паличка змушувала звучати вазу, стіл, стіну, миску. Потім ускладнювали завдання - дитина відгадувала з закритими очима, який предмет зазвучав. [24]

2. Розрізнення висоти, сили і тембру голосу на матеріалі звуків, слів, словосполучень, фраз.

Гра «Равлик». «Равлику-Равлику, вистав рожки, дам тобі сиру на пиріжки. Відгадай, хто я?» Ведучому-«Равлику», зав'язують очі, він відгадує, хто це говорить, діти змінюють свій голос. Кого упізнають, той стає «равликом» [76, с. 73]

Гра « Близько-далеко». Визначення місцезнаходження джерела звуку (близько чи далеко, ліворуч чи праворуч, уверх чи унизу) [76].

Гра "Голосно-тихо". Педагог домовляється з дитиною, що вона буде виконувати певні дії, коли почує слова голосно і коли тихо [24].

Інсценізація казок («Три ведмеді», «Вовк і семеро козенят», «Коза-дереза», «Колобок» тощо) – діти змінюють голос, відповідно до свого персонажа.

3. Розрізнення схожих за звучанням слів.

Дидактична гра "Слухай і вибирай". Перед дитиною картинки з подібними по звучанню словами (коза-коса, ніс-ніж, жабка-шапка, миска-мишка, дуб-зуб та ін). Педагог називає предмет, а дитина показує відповідну картинку.

Дидактична гра "Вірно-невірно". Педагог показує дитині картинку і називає предмет, замінюючи першу літеру (форота, корота, морота, ворота, порота, хорота). Завдання дитини – плеснути в долоні, коли вона почує правильний варіант вимови [24].

Дидактична гра «Схованки». Діти виділяють у вірші схожі за звучанням

слова.

“У дворі собача будка,
В Петрика – співуча дудка.
Рекс почує звуки дудки,
Зразу вибігає з будки”. (Ю. Рібцун)
[57, с. 204]

Із галявини синички
Несли ягоди сунички.
А шпаки у них питали:
– Де це жару ви набрали?
– То не жар, а ягідки.
Пригощайтеся, шпаки! (В. Кленц)
[57, с. 204]

4. Диференціація складів.

Гра "Що зайве?" Педагог вимовляє ряди складів, дитина повинна виключити зайвий: па-па-па-ба-па, фа-фа-ва-фа-фа, на-на-но-на тощо. Дитина повинна плеснути, коли почує зайвий (інший) склад.

Гра "Порахуй". Педагог пояснює дитині, що є короткі і довгі слова. Промовляємо їх, інтонаційно розділяючи склади. Спільно з дитиною вимовляємо слова (та-то, ло-па-та, ба-ле-ри-на), відплескуємо склади. Більш складний варіант – запропонувати дитині самостійно відплескати кількість складів у слові [24].

Дидактична гра «Відшукай свою картинку». Перед дітьми розкладаються картинки. Педагог пропонує дітям слухати склади, які буде називати та добирати картинки, назви яких починаються на заданий склад (ма – малина, мо – молоко, му – мураха, ме – метелик, ми – мило; па – пальма, по – поїзд, пи – пілосос, пе – пенюк; са – сани, со – сова, си – сито, се – село, су – сумка тощо).

5. Диференціація фонем.

Дидактична гра "Відгадай, що або хто звучить?" Пояснити дитині, що слова складаються зі звуків. Пограти в звуки. “Вовчик виє – у-у-у”, “немовля плаче – а-а-а”, “мишка пікає – і-і-і”, “змія сичить – сссс”, “комарик говорить – зззз”, “вітер шумить – шшшш”, “жук дзижчить – жжжж”, “тигр ричить – рррр” тощо. Дорослий вимовляє звук, а дитина відгадує, хто (що) його видає та пропонує дітям самостійно вимовити ці звуки. Роботу над диференціацією

фонем починати потрібно з голосних звуків.

Гра "Впіймай звук". Педагог вимовляє ряди звуків, а дитина плескає в долоні, коли чує задану фонему [24].

6. Освоєння навичок аналізу та синтезу.

Гра "Будь уважним". Дорослий промовляє ряди слів, а дитина повинна плеснути, коли почує слово, що починається із заданого звуку [24].

Гра "Відгадай слово". Дитині пропонуються слова з пропущеним звуком - потрібно відгадати слово. Наприклад: .ампа, ми.о, .орока, г.уша, о.ірок тощо) [24].

Дидактична гра «Схожі слова». Виробляти у дітей увагу до звукового оформлення слова. Вправляти у знаходженні римованих слів у віршах.

Йшов грибочок на *горбочок*

Й зачепився за *пеньочок*.

Не здолав грибок *горбка*,

Та й лишивсь біля *пенька*. [57, с. 202]

Взяв Сергійко *пиріжок*

Та й подався на *лужок*.

Поряд біг і пес *Дружок* –

Поглядав на *пиріжок*.

Вдвох вертали із *лужка*,

Тільки вже без *пиріжка*. [57, с. 203]

Ігрові завдання були цікавими, спонукали дітей до активної участі, розвивали увагу, мислення, пам'ять, сприйняття, швидку реакцію. Значні труднощі у дітей виникали на етапі освоєння навичок аналізу та синтезу. Дітям було важко визначати слова зі заданим звуком, вони розгублювалися під час виконання завдання.

Окрім того, велика увага приділялася **розвитку дрібної моторики пальців рук**. А все тому, що дослідження фізіологів підтверджують зв'язок розвитку руки з розвитком мозку. Доведено, що прості рухи кистей рук і пальців допомагають зняти розумову втому, напругу не тільки з рук, але й з губ, та здатні поліпшити вимову багатьох звуків і розвинути мовлення дитини. Тому, дрібна моторика пальців рук є важливим стимулом мовленнєвого розвитку та інтелектуальних здібностей дитини [76].

Розвиток дрібних м'язів пальців рук забезпечує гімнастика для пальчиків, а сама такі вправи:

1. Статичні зображення пальчиками різних образів: квітки, будиночка, сердечка;
2. Динамічні образи:
 - «Здрастуй, пальчик» – великий палець почергово торкається вказівного, середнього, безіменного і мізинця, промовляючи: «Здрастуй, пальчик, ми зустрілися з тобою»
 - «Гармошка» – рука лежить на столі, пальці почергово змикаються і розмикаються;
 - «Птах» – великі пальці сплести, долоні розвести у сторони, та рухати пальцями, імітуючи крила птаха;
 - «Павучок» – «крокуємо» пальчиками по столі, наче павучок. [76; с.29]

3. Рухи пальчиками під супровід віршованих рядків:

– «Сім'я пальчиків»	– «Білочка»	– «Грибок»
Оцей пальчик – мій дідусь, А оцей бабуся.	Сидить білка на візку, Продає горішки: Лисичці – сестричці, Горобцю, синичці, Мишкові косолапому І зайчику вухатому.	Оцей пальчик в ліс пішов, Оцей пальчик гриб знайшов, Оцей пальчик став кришити, Оцей пальчик став варити, А цей пальчик усе з'їв, І тому він розтовстів.
Оцей пальчик – мій татусь, А оцей – мамуся. А цей пальчик – я, От і вся моя сім'я.		

4. Гра на музичних інструментах (імітація пальчиками гри на піаніно, сопілці тощо) [76, с. 29]

Окрім пальчикової гімнастики, ми постійно працювали з такими видами діяльності, які розвивають моторику рук, як: малювання фарбами (пензликами та пальчиками); робота з пластиліном, кінетичним піском; аплікації; дії з крупою, ножицями, товстими нитками; робота у зошитах-розмальовках.

Отже, підготовчий етап корекційно-відновлювальної роботи нашого дослідження об'єднав у собі роботу над розвитком дихання, артикуляції, фонематичного сприйняття, дрібної моторики пальців рук та допоміг підготувати дітей до наступних етапів: постановки, автоматизації та диференціації свистячих та шиплячих звуків.

Постановка звуків – це процес вироблення нової, правильної артикуляції фонем, з метою виправлення вад звуковимови. У випадку сигматизму, це сукупність методів і прийомів, які допомагають виправити неправильну вимову свистячих ([с], [с'], [з], [з'], [ц], [ц']) та шиплячих ([ш], [ж], [щ], [ч]) звуків. При цьому активізуються слухові, зорові, тактильні, вібраційні, кінестетичні відчуття дитини. На етапі постановки звуків враховуються артикуляційна схожість між фонемами, а також звуки, які уже правильно вимовляються, так як для виправлення вад звуковимови слід використовувати уже сформовані і закріплені правильні артикуляційні уклади. Як відмічає О. Правдіна, постановка звука – це створення нового умовного рефлексу. [76]

Постановка звуків (за Ф.Рай) проводиться трьома способами: наслідування, механічний і змішаний. У своїй роботі ми обрали змішаний спосіб, тобто постановку звуків здійснювали на основі словесних інструкцій та наслідування, а з допомогою ватних паличок допомагали органам артикуляції займати правильне положення.

Оскільки кожен звук при вимовлянні має свій артикуляційний уклад, який складається з відповідних елементів, то основними завданнями на цьому етапі було пояснити і відпрацювати з дитиною ці елементи та довести до автоматизму комплекс необхідних рухів органів мовлення, що забезпечить вимовляння потрібного звука правильно і чітко. Відпрацювання артикуляційних елементів проводили послідовно та багаторазово, при цьому на собі показували правильне їх виконання. До наступного елементу переходили після успішного засвоєння попереднього. Зберігали у дитини інтерес, при появі ознак стомлення – припиняли заняття. Досягнувши автоматизму у відтворенні артикуляційного укладу, над яким працювали, заключним прийомом у постановці звука, була

інструкція для дитини підключити струмінь видихуваного повітря. І ось тоді, при правильно відтвореному артикуляційному укладі з додаванням струменя повітря, яке проходить через голосові зв'язки, досягалася правильна вимова потрібного звука.

Роботу над подоланням вад сигматизму ми почали з постановки свистячих звуків у такій послідовності: спочатку [с], [с'], а потім [з], [з'], [ц], [ц'].

Постановка звука [с]

Щоб правильно вимовляти звук [с], використовували такі прийоми:

1. посміхнутися, висунути між зубами широкий кінчик язика і подути на нього. При цьому стежили, щоб дитина не затискала кінчик язика зубами;
2. залишити губи в посмішці, рот напіввідкрити, сховати язик за нижні зуби та притиснути його до них;
3. стиснути зуби і продувати крізь них повітря, спрямовуючи його на передні зуби. [18, с. 18]

Зберігаючи артикуляційні органи у такому положенні, з додаванням струменю повітря, було чутно звук [с], при цьому пропонували дитині підняти свою руку до рота та відчутти, що повітря яке видихається – холодне.

Постановка звука [с']

Дитині пропонувалося:

1. розтягнути губи у посмішку трохи більше, ніж при вимовлянні твердого звука [с], і показати зуби;
2. широкий кінчик язика поставити за нижні зуби;
3. спинку язика напружити і трохи підняти угору до піднебіння;
4. спрямувати видихуване повітря на язик, при цьому, завдяки вищому підняттю язика, чутно м'який звук [с']. [18, с. 23]

Постановка звука [з] проводиться після того, як дитина навчиться правильно вимовляти звук [с], тому що артикуляція звука [з] така ж сама, як і артикуляція звука [с]. Єдина різниця полягає у тому, що звук [с] вимовляється без голосу, а звук [з] - з допомогою голосу.

Отже, щоб навчити дитину вимовляти звук [з], ми пропонували дитині

доторкнутися до гортані педагога, при цьому вимовляли, спочатку звук [с], а потім звук [з], та звертали увагу дитини на вібрацію, яка виникала під час промовляння звука [з]. Пояснювали, що при вимові звука [с], Голосок, який живе у гортані спить, а при вимові звука [з], він просинається, співає голосно свою пісню так, що стіни його хатинки дрижать. Після цього, пропонували дитині поставити руку на власне горлечко, по черзі промовити звуки [с] і [з], та відчувати голосок, який живе у її горлечку. [18]

Постановка звука [з']

Щоб навчити дитину правильно вимовляти м'який звук [з'], ми пропонували дитині відтворити артикуляційний уклад звука [с'] та при цьому, додати голос.

Постановка звука [ц]

Щоб правильно вимовити звук [ц] ми пропонували дитині:

1. посміхнутися, дещо оголити зуби;
2. кінчик язика за нижніми зубами;
3. на одному видиху вимовляти звуки [т] і [с]: т-с-т-с-т-с. Спочатку повільно, а потім прискорюючи темп: тс-тс-тс-тс-ц.

Постановка звука [ц']

Щоб навчити дитину правильно вимовляти м'який звук [ц'], ми пропонували дитині відтворити артикуляційний уклад звука [ц] та при цьому, дещо напружити та підняти вгору до піднебіння спинку язика.

Після того, як дитина навчилася правильно і вільно вимовляти свистячі звуки ми розпочинали роботу над постановкою шиплячих звуків, а все тому, що шиплячі звуки ставляться від свистячих. Спочатку роботу проводили зі звуком [ш], далі переходили до [ж],[ч],[щ].

Постановка звука [ш]

Щоб навчити дитину правильно вимовляти звук [ш], ми пропонували дитині пропрацювати такі елементи:

1. Для того щоб язик став широким, дитині треба його покласти на нижню губу та плямкати по ньому губами (промовляючи “пя-пя-пя”);

2. Широкий язик підняти та притиснути до верхньої губи (язик має набути форми ложечки) і подути під ніс;
3. Широкий кінчик язика сховати у рот за верхні зуби (язик у формі ложечки), зуби зблизити, рот напіввідкритий та подути на язик.

При виконанні цих елементів був чутний звук [ш]. При цьому ми пропонували дитині піднести до рота руку та відчути, що повітря, яке видихається – тепле.

Постановка звука [ж]

Вимовляти звук [ж], ми навчали дитину тільки після того, як вона навчилася правильно вимовляти звук [ш]. Для цього, ми пропонували дитині відтворити артикуляційний уклад звука [ш], та промовити його з голосом.

Постановка звука [ч]

Звук [ч] також ставиться від звука [ш].

Для правильної вимови звука [ч] ми пропонували дитині напіввідкрити рот, зблизити зуби, широкий кінчик язика підняти за верхні зуби (язик загнути у формі ложечки) та вимовляти: атш – атш – атш – атш, спочатку повільно, а далі пришвидшувати темп вимови, поки не почується звук [ч].

Постановка звука [щ]

Звук [щ] являє собою сполучення звуків [ш] та [ч], тому його постановку ми проводили після того, як дитина навчилася правильно і вільно вимовляти ці звуки. Для цього, ми пропонували дитині подовжено вимовляти звук [ш], далі язик притиснути до піднебіння та промовити звук [ч].

Для закріплення правильної вимови кожного окремого звука проводили ігри на звуконаслідування:

Звук [с]: Як свистить вітер: “с-с-с-с, с-с-с-с, с-с-с-с...”

Як повітря виходить із шини: “с-с-с-с-с-с-с-с-с-с...”

Як накачуємо шину насосом: “ссс...ссс...ссс...ссс...”

Звук [сь]: Як із крана ллється тоненька цівка води: “сь-сь-сь-сь-сь...”

Як із носика чайника, коли той кипить, виходить пара: “сь-сь-сь-сь, сь-сь-сь-сь...”

Звук [з]: Як дзвенить пила, коли розпилює дерева: “ззз...ззз...ззз...”

Як дзвенить великий комар: “з-з-з-з-з-з-з...”

Звук [зь]: А як дзвенить маленький комарик: “зь-зь-зь-зь-зь...”

Звук [ц]: Як коник цокає підковами: “цок-цок-цок”.

Звук [ць]: Як ми кличемо котика: “киць-киць-киць”; курчат: “ціп-ціп-ціп”.

Звук [ш]: Як шумить листя: “ш-ш-ш-ш, ш-ш-ш-ш...”

Як закликають до тиші: “ш-ш-ш-ш-ш..”

Як відганяють пташок: “кшш..., кшш..., кшш...”

Звук [ж]: Як дзижчить великий жук: “жжж..., жжж..., жжж...”

Звук [ч]: Як їде поїзд: “чух, чух, чух...” [18]

Звукосполучення [шч]: Як ми чистимо одяг щіткою: “шч-шч-шч-щ-щ-щ”.

Під час проведення таких ігор, ми підбирали картинки, до кожного звуконаслідування, які відповідали дії чи предмету з даним звуком, для кращого сприйняття, розуміння, запам'ятовування та засвоєння потрібного звука.

Отже, на етапі постановки звуків, ми намагалися досягти правильної, чіткої та вільної вимови свистячих та шиплячих звуків в ізольованій позиції.

Етап автоматизації

Автоматизація звука – це процес доведення до автоматизму правильної вимови поставленого чи виправленого звука з допомогою відповідних логопедичних вправ/ігор; процес, який працює над гальмуванням дефектної вимови та виробляє звичку нормальної, правильної вимови звука. У його основі лежать систематичні “мовленнєві тренування” для вироблення нового досвіду правильної звуковимови.

До етапу автоматизації звука ми переходили тоді, коли дитина могла самостійно та вільно вимовляти відпрацьований звук, без пошуку правильних артикуляційних позицій. Метою даного етапу було досягнення правильної звуковимови свистячих та шиплячих звуків у повсякденному спілкуванні. Логопедична робота проводилася на фронтальних, підгрупових та

індивідуальних заняттях, з врахуванням особливостей і можливостей дітей та з поступовим наростанням складності у плані вимови. У нашій роботі, на етапі автоматизації, ми використовували матеріали А. Я. Малярчук, насичені цікавими, різноманітними, пізнавальними мовленнєвими іграми, вправами, віршами, текстами, скоромовками, чистомовками, а також предметними картинками.

На етапі автоматизації відбувалася автоматизація: ізольованого звуку; звуку в складах; звуку в словах; звуку в словосполученнях та реченнях; звуку в віршах; звуку в текстах, оповіданнях; звуку в самотійній мові; звуку в скоромовках [26].

Так, для автоматизації свистячих і шиплячих звуків в ізольованій вимові ми з дітками грали у гру «Веселі гімнасти». Під ритмічну музику вимовляли ізольовані звуки, при цьому виконували відповідні рухи:

1. «Насос»: Підняти пальці рук до рота і відразу ж опустити їх вниз плавним рухом із легким притиском, одночасно вимовляючи *с-с-с*.
2. «Комарик»: Руки перед грудьми зігнуті у ліктях, відведені в сторони. Описувати кистями невеликі кола, вимовляючи *з-з-з*.
3. «Цвіркунчик»: Піднести до рота пальці рук, стиснуті до купи. Різко розводячи їх, вимовляти *ц-ц-ц*.
4. «Вітерець»: Ноги на ширині плечей. Підняти руки вгору і плавно помахати ними вправо і вліво, нахиляючи тулуб то в праву, то в ліву сторону, вимовляючи *ш-ш-ш*.
5. «Жук»: Руки, зігнуті в ліктях, притиснуті до тулуба, кисті відведені в сторони. Почергові рухи пальців обох рук, вимовляючи *ж-ж-ж*.
6. «Гвинтик»: Одночасно робити повороти кистями рук, вимовляючи *ч-ч-ч*. [57, с. 221]
7. «Чищу, чищу зубки»: уявно чистили зубки щіточкою, вимовляючи *щ-щ-щ*

Автоматизація звуку у складах проводилася шляхом повторення за педагогом закритих на відкритих складів з заданим звуком. При цьому, спочатку

педагог повторював 2–3 рази склади, виділяючи голосом звук, який автоматизується, дитина уважно слухала та повторювала почуте.

Автоматизація звука у словах відбувалася шляхом повторення слів за педагогом та у формі ігор: «Назви малюнок», «Відгадай, який малюнок я загадала», «Відгадай, який малюнок я заховала», «Хто більше запам'ятає малюнків та назве їх по пам'яті», відгадування загадок, розгадка яких містила потрібний звук. При цьому підбиралися слова, які містили заданий звук на початку, у середині та у кінці слова, а також слова із даним звуком із збігом приголосних. Слова педагог вимовляв чітко, виділяючи потрібний звук у слові голосом (наприклад: ссова, ззима, сонцце, шшшолом, калаччч, дощщщ тощо). Разом з дітьми визначали місце звука у словах (на початку, по середині чи в кінці). Щоб зберегти зацікавленість дітей на занятті грали у: сюжетно-рольову гру «У магазині» (дитина повинна «купити» у магазині продукти, назви яких містять заданий звук); дидактичну гру «До школи чи у садок» (перед дітьми викладалися тваринки, назви яких містили звуки [с] та [ш], дітям пропонувалося визначити, які тваринки ідуть до школи, а які у садок); жартівливу гру «Сосиска» (дітям пропонувалося на всі питання педагога відповідати «сосиска» (Яке твоє ім'я? – Сосиска; Твоя улюблена іграшка? – Сосиска; Сьогодні ішов дощ, що падало з хмаринки? – Сосиски.), слова можна змінювати в залежності від заданого звука); дидактичну гру «День народження Марини» (дітям пропонувалося, для гостей Марини, вибрати смаколики, назви яких містять заданий звук) тощо.

Автоматизація звуку в словосполученнях та реченнях проходила таким самим методом - шляхом повторення за педагогом словосполучень та речень, насичених звуком, що автоматизується. Окрім того, на виконання пропонувалося вправа - педагог читав речення, а дитина вставляла замість малюнків потрібні слова. Далі, дитина самостійно повторювала речення, що утворилося. Наступною вправою на автоматизацію звука було завдання придумати самостійно речення, для виконання якого, дитині пропонувалися

предметні картинки (наприклад: картинки – Соня, соломка, сопілка; речення – Соня їсть соломку, Соня грає на сопілці).

При автоматизації звука у віршах, дітям пропонувалося промовляти віршики за педагогом та вивчити напам'ять той, що найбільше сподобався.

Також, зачитували дітям невеличкі розповіді та оповідання, насичені словами з потрібним звуком, за змістом яких ставили дітям запитання. Так, відбувалася автоматизація звуку в текстах і оповіданнях.

При автоматизація звуку в самостійній мові, дітям пропонувалося переказати казку чи оповідання, скласти невеличку розповідь за сюжетною картинкою, розказати: як пройшов її день, як минули вихідні, розповісти про улюблену тварину тощо.

Вивчення напам'ять скоромовок та чистомовок, допомагає формувати у дитини чітку і виразну вимову, удосконалює дикцію, розвиває пам'ять і увагу, тренує голосовий апарат.

Отже, автоматизація звука – це процес закріплення у дітей правильної вимови, шляхом багаторазового повторення поставленого звука у ізольованій позиції, у складах, словах, реченнях, віршах, скоромовках, чистомовках та у самостійному мовленні для формування чистої і виразної вимови.

Диференціація звуків – це процес розрізнення звуків, близьких за своїми акустико-артикуляційними ознаками, в основі якого лежить процес введення у мову нового звука, шляхом багаторазового його повторення, з одночасною похвалою логопеда та процес гальмування іншого, близького за звучанням звука, який не супроводжується повторенням та похвалою. Тобто, відбувається диференціація близьких фонем та їх розрізнення.

Метою диференціації звуків у нашій роботі стало усунення дефектів заміни та змішування свистячих і шиплячих звуків та формування зв'язного мовлення. На етап диференціації ми переходили тоді, коли звуки, близькі за своїми акустико-артикуляційними ознаками, правильно вимовлялися дитиною та були достатньо автоматизовані. У процесі роботи, на етапі диференціації, ми використовували матеріали А.Я. Малярчук та матеріали, представлені у

посібнику А. Журавльової та В. Федієнка «Домашня логопедія», які містять, підібрані для диференціації звуків, предметні картинки та спеціальні вправи і завдання на протиставлення близьких звуків у складах, словах, реченнях, чистомовках, віршах, розповідях.

Так, на даному етапі, ми працювали над диференціацією таких пар звуків: [с] і [с']; [с] і [з]; [з] і [з']; [с] і [ц]; [с'] і [ц']; [с] і [ш]; [ш] і [ж]; [з] і [ж]; [с] і [ч]; [ч] і [ц, ц'].

Виконували такі вправи та завдання:

1. Назви малюнки. Уточни значення цих слів. Визнач, який звук у назвах малюнків (наприклад: [с] чи [ш], [з] чи [с] і т. д.)
2. Послухай та повтори склади (наприклад: “са – за, со – зо, су – зу, си – зи, се – зе; аса – аза, осо – озо, усу – узу, иси – изи, есе – езе” тощо)
3. Відгадай загадку, та покажи картинку-відповідь.
4. Додай до слова назву малюнка (серед запропонованих картинок, дитина підбирає ту, яка підходить по змісту; завдання на утворення словосполучень).
5. Доповни речення назвою малюнка (дитина підбирає картинку, серед запропонованих, яка підходить для закінчення речення).
6. Вивчення віршів.
7. Повторення чистомовок.
8. Складання власних чистомовок.
9. Я прочитаю речення, а ти вставляй замість малюнків потрібні слова.
10. Читання оповідань та відповіді на запитання за змістом тексту (пропонувати дитині давати повну відповідь та стежити за чіткою та правильною вимовою диференційованих звуків).
11. Переказ текстів.
12. Складання оповідання за малюнком.

Отже, процес диференціації звуків допомагає дитині розвивати фонематичний слух, розрізняти та не замінювати у своєму мовленні близькі, за звучанням та вимовою, звуки та розвиває зв'язне мовлення дитини.

Велике значення, для досягнення хороших результатів при виправленні вад звуковимови, займає активна участь батьків у корекційному процесі. Оскільки, сім'я - є тим осередком, у якому зростає і розвивається дитина, у якому формується і вдосконалюється її мовлення. Окрім того, батьки мають змогу щодня займатися з дитиною та закріплювати з нею уже сформовані мовленнєві навички. Тому, ми намагалися налагодити співпрацю із батьками та залучити їх до процесу виправлення вад звуковимови їхніх дітей. Для цього ми рекомендували батькам: багато розмовляти з дітьми правильною мовою; не переходити на дефектну мову дитини; читати дітям казки, розповіді; рекомендували вправи та завдання на закріплення сформованих навичок на заняттях. Взаємодія з батьками проводилася на усіх етапах нашої корекційно-відновлювальної роботи.

3.3. Динаміка та результати корекції порушень звуковимови у дітей дошкільного віку з сигматизмом

Після проведення корекційно-розвивальної роботи по усуненню вад сигматизму, ми провели повторне обстеження дошкільників для визначення динаміки та ефективності впровадженої нами методики. Це діагностичне обстеження є заключним, контрольним етапом нашого дослідження, метою якого стало здійснити порівняльний аналіз результатів до та після проведення корекційної роботи. Для того, щоб порівняння результатів було достовірним, обстеження на контрольному етапі ми проводили за тією ж методикою, що і на констатуючому етапі. В даному обстеженні взяли участь усі 20 дітей групи – це діти з порушеннями і без порушень у вимові свистячих та шиплячих звуків.

Отже, на контрольному етапі нашого дослідження ми провели:

- обстеження рухливості органів артикуляційного апарату;
- обстеження стану фонематичного сприйняття;
- обстеження звуковимови свистячих та шиплячих звуків.

1. Обстеження рухливості органів артикуляційного апарату

Для оцінювання рухливості артикуляційних органів після проведення корекційної роботи, при обстеженні, ми використали ті ж вправи, що й на констатуючому етапі, а саме: «Трубочка», «Лопатка», «Маятник», «Гойдалка», «Посмішка – трубочка». Систему оцінювання ми не змінювали.

Отримані результати артикуляційної моторики на контрольному етапі ми подали у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні рухливості артикуляційного апарату

№ з/п	Дитина	Бали	Рівень
1	Анастасія З.	5	високий
2	Ангеліна Л.	5	високий
3	Андрій О.	2,75	низький
4	Анна П.	5	високий
5	Антоній З.	5	високий
6	Даниїл П.	2,75	низький
7	Данієль Р.	5	високий
8	Евеліна Г.	5	високий
9	Ернест Д.	3,25	середній
10	Іван К.	3,5	середній
11	Ліза П.	4,5	середній
12	Макар М.	5	високий
13	Макарій П.	4	середній
14	Максим Ж.	4,5	середній
15	Микола Р.	3,5	середній
16	Олександр М.	5	високий
17	Олександр Т.	5	високий
18	Соломія В.	5	високий
19	Софія С.	4.5	середній
20	Юлія Т.	4.5	середній

Отже, за результатами контрольного обстеження рухливості артикуляційних органів ми отримали такі дані:

- високий рівень – 50 % (10 дітей);
- середній рівень – 40 % (8 дітей);
- низький рівень – 10 % (2 дітей).

Аналізуючи виконання дітьми запропонованих вправ, ми визначили, що рухи мовленнєвих органів у дітей стали більш плавними та чіткими, без напруження, покращився темп і впевненість у виконанні, діти навчилися переключатися з одного артикуляційного укладу на інший. По результатах даного обстеження ми визначили, що діти які показали середній та низький рівень на констатуючому етапі, на контрольному - покращили свої показники, та показали високий та середній рівень, відповідно.

Порівняння результатів обстеження рухливості артикуляційних органів констатуючого та контрольного етапів, ми подали у вигляді гістограми (рис.3.5).

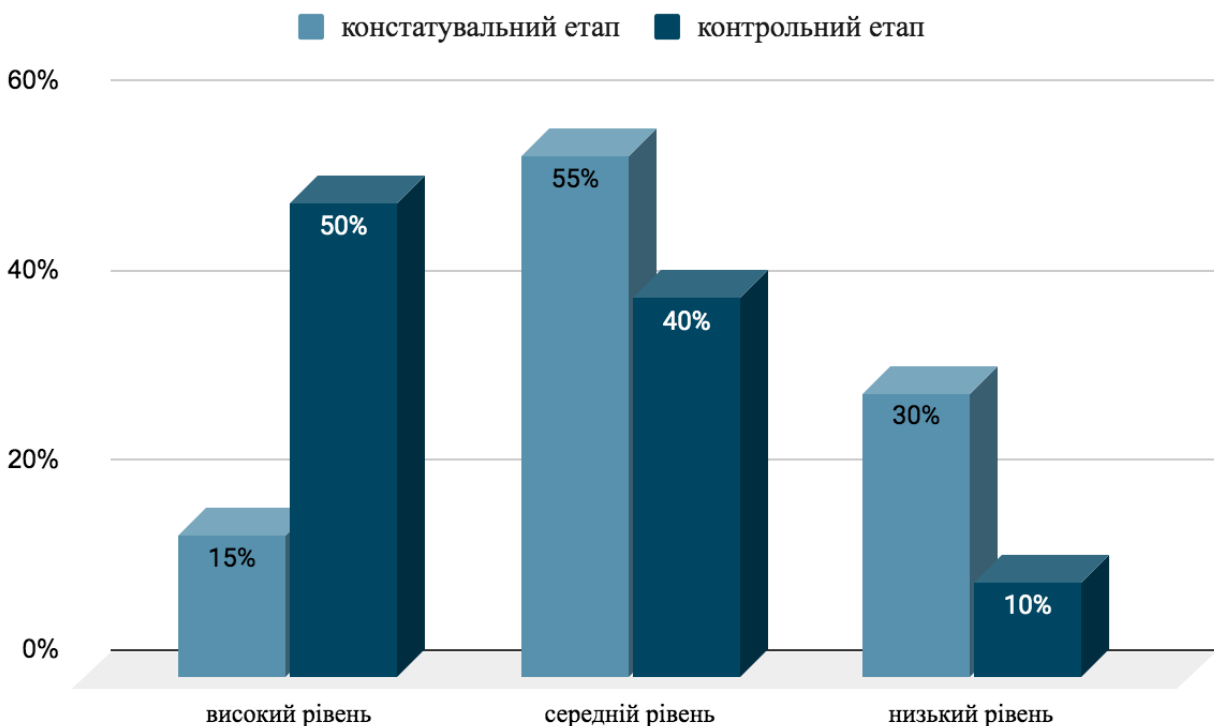

Рис. 3.5. Порівняння стану рухливості артикуляційного апарату, %

Отже, отримані результати порівняльного аналізу свідчать про те, що

проведена нами артикуляційна гімнастика розвинула моторику артикуляційних органів дітей.

2. Обстеження стану фонематичного сприйняття

Здійснюючи повторне обстеження стану фонематичного сприйняття, ми використали ті ж завдання, що й на констатуючому етапі. Це - показ картинок, назви яких відрізняються одним звуком; вправа «Спіймай звук» у рядах: звуків, складів та слів; повторення рядів з двох-трьох складів. Дидактичний та мовленнєвий матеріал використали той самий. Система оцінювання не змінилася. Отримані результати зафіксували у таблиці 3.5

Таблиця 3.5

Повторне обстеження фонематичного сприйняття

№ з/п	Дитина	Завдання 1	Завдання 2			Завдання 3	Бали	Рівень
			Вправа 1	Вправа 2	Вправа 3			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Анастасія З.	1	1	1	1	1	5	високий
2	Ангеліна Л.	1	1	0,5	0,5	1	4	середній
3	Андрій О.	1	0	0	0	0,5	1,5	низький
4	Анна П.	1	1	1	0,5	1	4,5	середній
5	Антоній З.	1	1	1	1	1	5	високий
6	Даниїл П.	1	0,5	0	0	1	2,5	середній
7	Данієль Р.	1	0,5	0,5	0	1	3	середній
8	Евеліна Г.	1	1	0,5	0	1	3,5	середній
9	Ернест Д.	1	0	0	0	0,5	1,5	низький
10	Іван К.	1	0,5	0,5	0	0,5	2,5	середній
11	Ліза П.	1	1	0,5	0	1	3,5	середній
12	Макар М.	1	1	1	1	1	5	високий
13	Макарій П.	1	0,5	0	0	0,5	2	середній
14	Максим Ж.	1	0,5	0,5	0	1	3	середній

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
15	Микола Р.	1	0,5	0,5	0	0,5	2,5	середній
16	Олександр М.	1	1	1	1	1	5	високий
17	Олександр Т.	1	1	0,5	0,5	1	4	середній
18	Соломія В.	1	1	1	1	1	5	високий
19	Софія С.	1	1	0,5	0	1	3,5	середній
20	Юлія Т.	1	0,5	0,5	0	1	3	середній

Отже, у результаті проведеного обстеження ми отримали такі дані:

- високий рівень – 25 % (5 дітей);
- середній рівень – 65 % (13 дітей);
- низький рівень – 10 % (2 дітей).

Аналізуючи виконання дітьми завдань при обстеженні фонематичного сприйняття, ми можемо стверджувати, що корекційна робота, яку ми проводили у цьому напрямку, дала хороші результати. Так, рівень фонематичного сприйняття у дітей розвинувся, діти навчилися зосереджуватися та концентрувати свою увагу. Аналізуючи кожне завдання окремо, слід відмітити, що з першим завданням «Показ картинок» усі діти впоралися, тобто виконання цього завдання, на контрольному етапі, становило 100 %. Аналізуючи виконання дітьми третього завдання – «Повторення рядів з двох-трьох складів», результативність підвищилася з 40 % до 75 %.

Щодо другого завдання - «Спіймай звук»: у багатьох дітей виникали труднощі при визначенні звука серед ряду інших звуків, у складах та у словах. А це свідчить про те, що фонематичні процеси у дітей цього віку ще формуються. Та вказують на необхідність працювати з дошкільниками у цьому напрямку. Та попри ці труднощі, діти показали кращий результат у порівнянні з результатами констатуючого етапу. Так як, друге завдання об'єднало три вправи: «Визначити звук серед ряду звуків»; «Визначити склад зі звуком серед ряду

складів» та «Визначити слово зі звуком серед ряду слів» то для демонстрації динаміки у виконанні даного завдання ми створили таблицю 3.6.

Таблиця 3.6

Порівняння результатів виконання вправи «Спіймай звук»

Рівень	Вправа 1		Вправа 2		Вправа 3	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр. етап
Високий	20 %	55 %	0 %	30 %	0 %	25 %
Середній	50 %	35 %	40 %	50 %	15 %	15 %
Низький	30 %	10 %	60 %	20 %	85 %	60 %

Аналізуючи отримані результати, ми бачимо, що по мірі ускладнення завдання погіршувалася результативність його виконання. А це свідчить про те, що у дошкільників цього віку, ще не розвинені навички аналізу та синтезу та потрібно ще працювати у цьому напрямку.

Порівняльний аналіз, узагальнених результатів обстеження фонематичного сприйняття, констатуючого та контрольного етапів, ми подали у вигляді таблиці 3.7 та гістограми (рис. 3.6)

Таблиця 3.7

Порівняльний аналіз стану фонематичного сприйняття

Рівень	Констатуючий етап	Контрольний етап
Високий	0 %	25 %
Середній	60 %	65 %
Низький	40 %	10 %

Отже, на контрольному етапі, по результатах проведеного обстеження, спостерігається збільшення кількості дітей з високим рівнем фонематичного сприйняття на 25 %, у порівнянні з результатами констатуючого етапу. Та зменшення кількості дітей із низьким рівнем на 10 % (рис. 3.6).

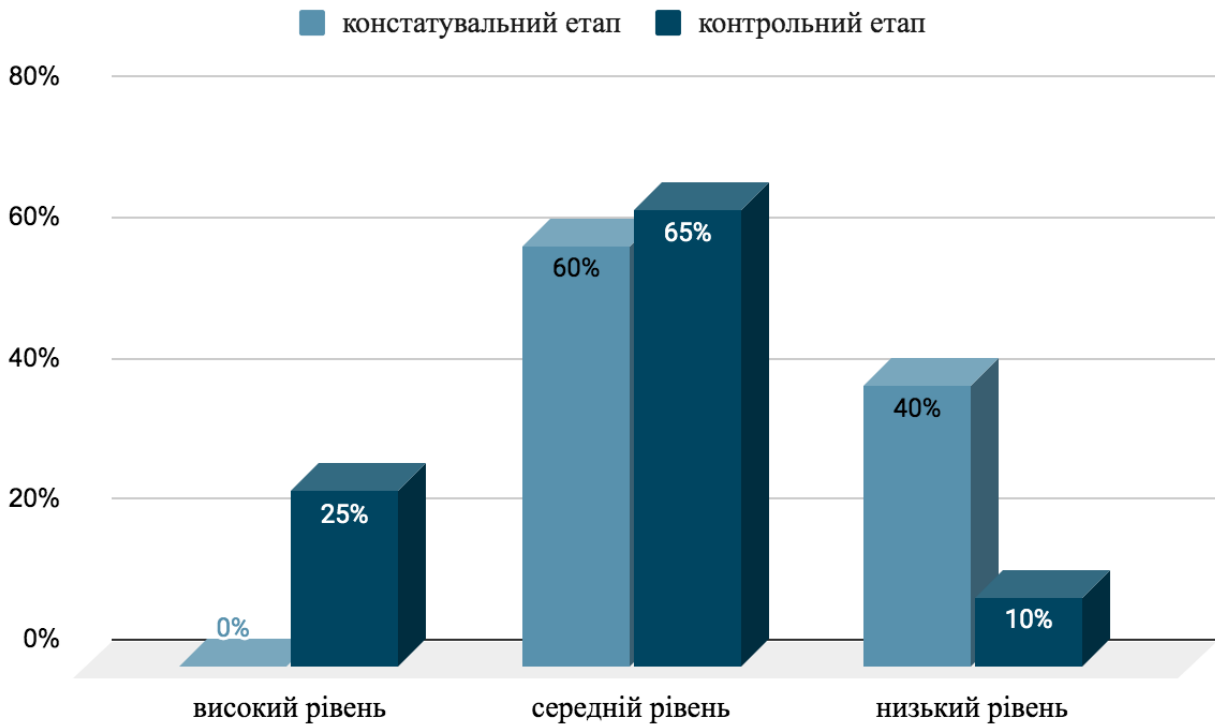

Рис. 3.6. Порівняльний аналіз стану фонематичного сприйняття, %

3. Обстеження звуковимови свистячих та шиплячих звуків

На контрольному етапі, при **обстеженні звуковимови свистячих та шиплячих звуків**, для виявлення динаміки, ми використали ту ж методику, що і на констатуючому етапі, тобто перевірку вимови звуків у самостійній, відображеній та ізольованій вимові. Для цього використали ті ж самі предметні картинки, що і на констатуючому етапі, назви яких містили заданий звук на початку, у середині та у кінці слова. Отримані результати фіксували у спеціальному бланку, де відображали правильне вимовляння дитиною свистячих та шиплячих звуків або вказували форму порушеної вимови: спотворена вимова, заміна або змішування, відсутність звука. Систему оцінювання ми не змінювали.

Отже, отримавши проаналізовані результати даного обстеження, ми бачимо, що високий рівень звуковимови свистячих та шиплячих звуків спостерігається у шістьох дітей, що становить 30 % від усієї групи, 9 дітей, а це 45 %, показали середній рівень та 5 дітей, тобто 25 % - низький (табл. 3.8).

Тобто, кількість дітей які показали високий результат збільшилася на 15 %, а кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 10 %.

Таблиця 3.8

Результати контрольного обстеження звуковимови свистячих та шиплячих звуків

№ з/п	Дитина	Вимова свистячих звуків (бали)	Вимова шиплячих звуків (бали)	Загальний бал	Рівень
1	Анастасія З.	3	3	6	високий
2	Ангеліна Л.	2	2	4	середній
3	Андрій О.	1	1	2	низький
4	Анна П.	3	3	6	високий
5	Антоній З.	3	3	6	високий
6	Даниїл П.	1	1	2	низький
7	Даніель Р.	3	2	5	середній
8	Евеліна Г.	3	2	5	середній
9	Ернест Д.	1	1	2	низький
10	Іван К.	1	1	2	низький
11	Ліза П.	3	3	6	високий
12	Макар М.	3	2	5	середній
13	Макарій П.	2	2	4	середній
14	Максим Ж.	2	2	4	середній
15	Микола Р.	2	0	2	низький
16	Олександр М.	3	3	6	високий
17	Олександр Т.	3	2	5	середній
18	Соломія В.	3	3	6	високий
19	Софія С.	3	2	5	середній
20	Юлія Т.	3	2	5	середній

Порівняльний аналіз стану звуковимови свистячих та шиплячих звуків контрольного та констатуючого етапів ми подали у вигляді гістограми (рис. 3.7).

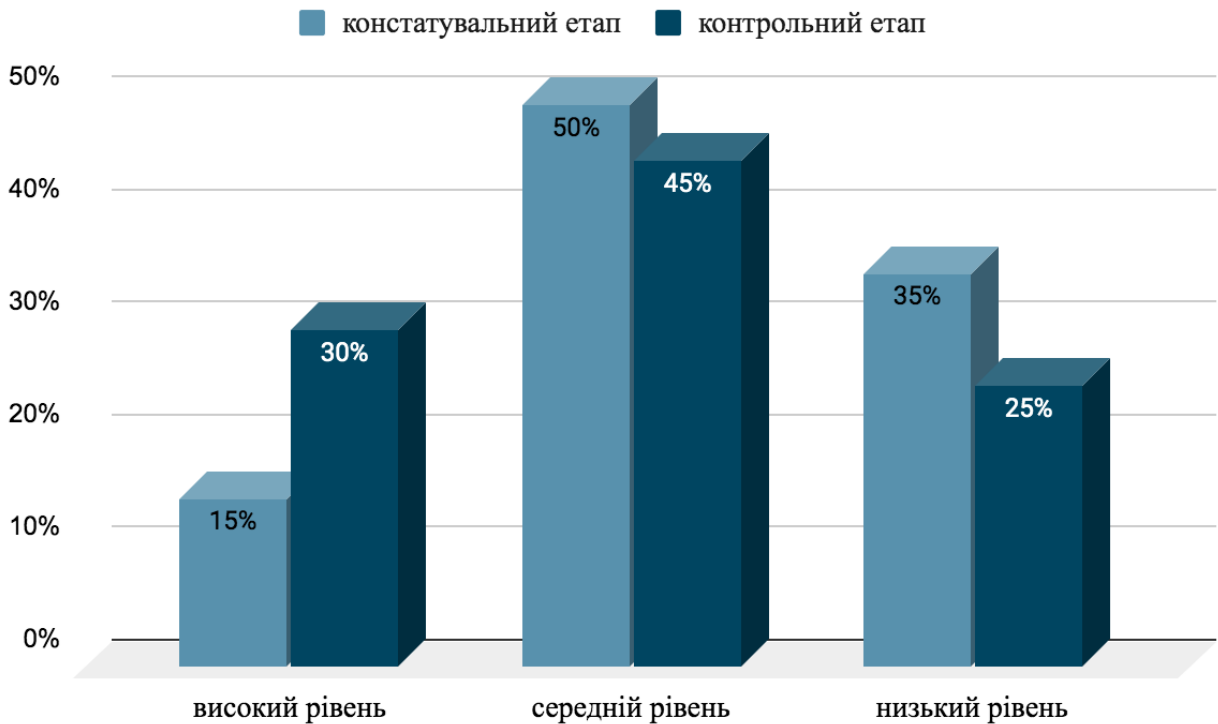

Рис. 3.7. Порівняльний аналіз стану звуковимови, %

Отже, на констатуючому етапі було виявлено сигматизм свистячих звуків у 60 % дітей, а сигматизм шиплячих звуків у 85 % дітей. Після проведеної корекційно-відновлювальної роботи та проведеного повторного контрольного обстеження звуковимови, отримані результати показали сигматизм свистячих звуків у 40 % дітей, що на 20 % менше ніж на констатуючому етапі та сигматизм шиплячих звуків у 70 % дітей, що на 15 % менше у порівнянні з результатами первинного обстеження.

На констатуючому етапі правильна вимова свистячих звуків була у 8 дітей, що становило 40 % від усієї групи. По результатах контрольного обстеження, після проведеної корекційної роботи, у 4-х дітей виправилася вимова звуків групи свистячих. Ці діти на констатуючому етапі показали середній рівень звуковимови. Тобто, кількість дітей з правильною вимовою свистячих звуків збільшилася на 20 % та становить 60 % від дітей усієї групи. Щодо вимови шиплячих звуків, тут також простежується позитивна динаміка. Так, на констатуючому етапі правильна вимова шиплячих звуків була зафіксована у 3-х дітей, що становило 15 % від усієї групи (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Порівняльний аналіз правильної та порушеної звуковимови, %

Вимова	Свистячі звуки		Шиплячих звуків	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
правильна	40 %	60 %	15 %	30 %
порушена	60 %	40 %	85 %	70 %

Результати контрольного обстеження показали виправлення звуковимови шиплячих звуків ще у 3-х дітей, це також ті діти, які на констатуючому етапі показали середній рівень. Тобто, кількість дітей з правильною вимовою шиплячих звуків збільшилася на 15 % та становить 30 % від дітей усієї групи.

Отже, проведена корекційно-відновлювальна логопедична робота, допомогла виправити порушення та покращити звуковимову свистячих і шиплячих звуків і привела до зменшення кількості дошкільників із сигматизмом (рис. 3.8).

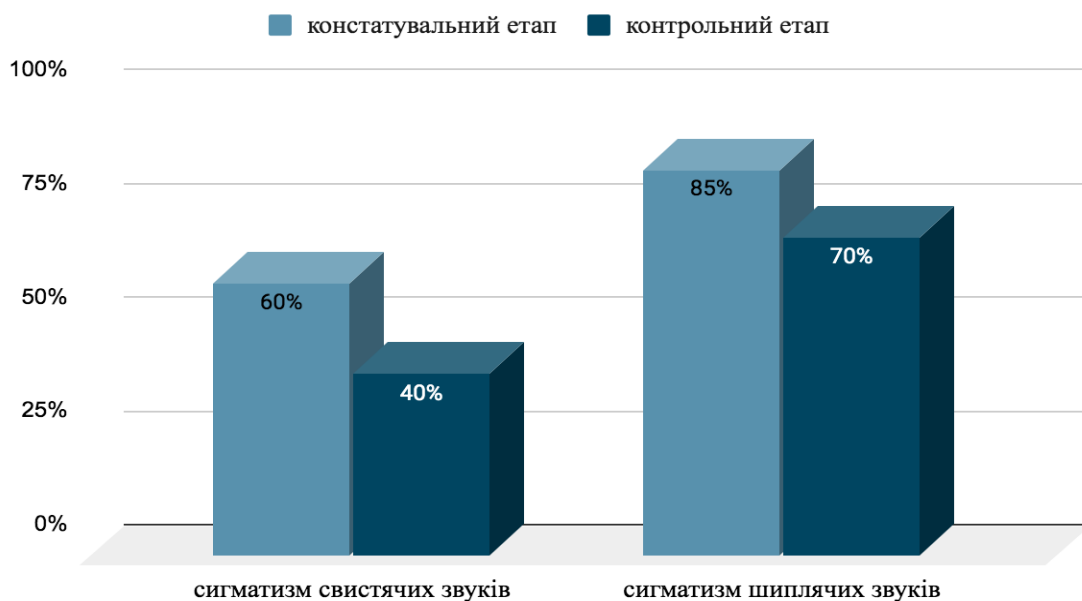

Рис. 3.8. Порівняльний аналіз рівня сигматизму, %

Отже, розроблена нами методика корекційної роботи є ефективною, на це вказують дані отримані у результаті повторного контрольного обстеження. У дітей покращилися результати артикуляційної моторики, фонематичного сприйняття та звуковимови свистячих та шиплячих звуків. Та як результат, зменшилася кількість дітей із сигматизмом.

ВИСНОВКИ

Мовленнєвий розвиток займає важливу роль у становленні особистості дитини, адже мовлення формує її інтелектуальний, комунікативний та загальнокультурний рівень. Мовлення сприяє розвитку здібності дитини до пізнавальної діяльності, розширює її уявлення про оточуючий світ, розвиває мислення, пам'ять, увагу. Згідно досліджень, зростає кількість дітей з мовленнєвими вадами. Одними з найпоширеніших є дефекти вимови свистячих і шиплячих звуків. Таке порушення в логопедії має назву сигматизм.

Досліджуючи проблему сигматизму, відповідно до поставлених завдань, були зроблені такі висновки:

1. Сигматизм – це порушення вимови свистячих (с, сь, з, зь, ц, ць) і шиплячих звуків (ш, ч, ж, щ). Він належить до групи фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення, оскільки є порушенням вимовної системи рідної мови, внаслідок дефектів сприйняття й вимови фонем.

До категорії дітей зі сигматизмом відносяться діти з вадами звуковимови, у яких збережені нормальний слух та інтелект.

Сигматизм характеризується тим, що при вимові свистячих і шиплячих звуків органи артикуляції приймають неправильне положення. Наприклад: кінчик язика просувається між верхніми і нижніми зубами; нижня губа змикається з верхніми різцями; кінчик язика впирається у краї верхніх та нижніх зубів, створюючи перешкоду для видихуваного повітря; корінь язика піднімається і приєднується до м'якого піднебіння, внаслідок чого вимовляється звук з носовим відтінком. Відповідно до перерахованих помилок при артикуляції свистячих і шиплячих звуків учені виділяють міжзубний, губно-зубний, призубний, бічний, шиплячий, свистячий та носовий сигматизми.

До причин виникнення сигматизму відносяться: патології у будові органів артикуляційного апарату; порушення процесу фонематичного сприйняття; наслідування дитиною неправильної вимови звуків дорослого; педагогічна занедбаність; мова «нянь»; двомовність у сім'ї тощо.

2. Мовленнєва діяльність поєднує два процеси: фонематичне сприйняття та звуковимову. При чіткій вимові свистячих та шиплячих звуків, кожен орган мовлення дитини (губи, зуби, язик) приймає своє необхідне положення, що забезпечує правильну їх вимову. Порушення одного із артикуляційних укладів призводить до дефектної вимови цих звуків. Окрім того, для правильної звуковимови важливу роль відіграють добре розвинені фонематичні слух і сприйняття, які забезпечують розрізнення дитиною фонем рідної мови, засвоєння мовних звуків, а в подальшому правильне їх відтворення. Порушення артикуляційних укладів та процесу фонематичного сприйняття проявляються у дефектах вимови свистячих та шиплячих звуків, а саме:

- спотворена вимова звуків, яка характеризується тим, що через неправильно сформовані окремі артикуляційні позиції, звук вимовляється як не існуючий у фонетичній системі рідної мови, тобто спотворюється;
- заміна одних звуків іншими спостерігається при недостатньо сформованому фонематичному слухові або при його порушеннях. Дитина замінює звук на близький за акустичними ознаками, не чуючи між ними різниці;
- змішування звуків відбувається через відсутність вміння розрізняти окремі артикуляційні позиції при їх сформованості, дитина не може правильно зробити вибір звуків;
- пропуск звуків характеризує тим, що дитина через невміння вимовляти той чи інший звук, пропускає його у власному мовленні.

Так, мовлення дітей із сигматизмом характеризується такими дефектами, як спотворена вимова, через неправильні артикуляційні уклади; заміни свистячих звуків на шиплячі, і навпаки заміни шиплячих звуків на свистячі, вимовляння твердих свистячих пом'якшено; пропуск звуків тощо.

3. Наше дослідження проходило на базі Драчинецького ЗДО, Мамаївської сільської ради. У процесі нашого дослідження, обстеження дітей проводилося два рази. На констатуючому етапі, з метою виявлення актуального стану звуковимови свистячих та шиплячих звуків та на контрольному етапі, після проведеної корекційної роботи, з метою визначення динаміки та ефективності

впроваджені нами методики.

Для проведення даного діагностичного обстеження нами була створена методика для виявлення дітей із сигматизмом, яка об'єднала такі напрямки: обстеження рухливості артикуляційних органів; обстеження фонематичного сприйняття; обстеження стану звуковимови свистячих та шиплячих звуків. У дослідженні взяли участь 20 дошкільнят. Обстеження дітей проходило у індивідуальній формі, при добре налагодженому контакті, у комфортних умовах та при хорошому настрої.

На констатуючому етапі дослідження, було виявлено сигматизм свистячих звуків у 60 % дітей та сигматизм шиплячих звуків у 85 % дітей. Окрім того, ці діти показали низькі результати у розвитку артикуляційної моторики та фонематичного сприйняття. Дані результати вказували на необхідність проведення цілеспрямованої та комплексної корекційно-розвивальної роботи у заданих напрямках.

4. Організація нами корекційно-відновлювальної роботи проводилася за програмно-методичним комплексом Юлії Рібцун «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» [57], та враховувала основні принципи проведення логопедичної роботи: принцип індивідуального підходу; поетапності; доступності; наочності; насиченості дидактичним матеріалом тощо.

Нами була розроблена та впроваджена методика корекційної роботи, яка ґрунтувалася на роботі у таких напрямках як: розвиток мовленнєвого дихання; розвиток моторики органів артикуляційного апарату; розвиток фонематичного сприйняття; розвиток дрібної моторики пальців рук; робота над постановкою, автоматизацією та диференціацією свистячих та шиплячих звуків. На кожному етапі корекційної роботи, ми використовували різноманітний дидактичний, наочний, мовленнєвий матеріал, підбирали спеціальні цікаві вправи та завдання. Усі заняття проводили у ігровій формі для збереження зацікавленості у дітей. Уся наша робота була спрямовувалася на формування фонематичного

сприйняття, вдосконалення артикуляційної моторики, розвиток дихання і голосу, формування правильної звуковимови та зв'язного мовлення.

Після проведеної корекційної роботи, контрольне обстеження дітей показало зменшення рівня сигматизму свистячих звуків на 20 % та сигматизму шиплячих звуків на 15 %. Окрім того, у дітей покращилися результати артикуляційної моторики та фонематичного сприйняття, що дає підстави припустити, що впроваджена нами методика корекційної роботи є ефективною у роботі з дітьми із сигматизмом та може використовуватися при виправленні порушень вимови свистячих і шиплячих звуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 14 / за ред. О.В. Гаврилова, В.М. Синьова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2019. 364 с.
2. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації*: матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (22 травня 2019 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 272 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та ін.]; наук. керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д. п. н. Київ : ТОВ «МЦФЕР–Україна», 2012. 26 с.
4. Белова О.Б., Особливості розвитку емоційної пам'яті у дітей раннього віку з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 18–27.
5. Білан О. Українське дошкілля : програма розвитку дитини дошкільного віку. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 255 с.
6. Боряк О. В. Діагностика, формування та корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку: теорія і практика: [монографія]. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 508 с.
7. Пасько В. В., Зелінська-Любченко В. В. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали конференції (15 лютого 2018 року, м. Суми). С. 101-104
8. Іванова В. П., Малишевська В. О. Дидактичні ігри в логопедичній роботі. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали конференції (14 квітня 2017 року, м. Суми). С. 67-71

9. Кисличенко В. А. Інтерактивна взаємодія логопеда з батьками у програмі логопедичного супроводу. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2020. Вип. 16. С. 113 - 121.
10. Галущенко В. І. - Використання засобів наочного моделювання у корекційно-виховній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2018. Вип. 12. С. 52 – 63
11. Гаврилова Н. С. Логопедичний масаж, як засіб корекції порушень артикуляційної моторики у дітей. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2015. Вип. 5. С. 42 – 54.
12. Ватаманюк Г. Науково-методичний супровід організації розвивально-мовленнєвого середовища в закладі дошкільної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26 (1-2019). Ч. 2. С. 215 – 224.
13. Гаврилова Н. С. Прийоми формування правильної вимови фонем у дітей. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2012. Вип. 3. С. 11-20.
14. Гаврилова Н.С. Порушення фонологічного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець Подільський: ТОВ “Друк Сервіс”, 2011. 200 с.
15. Гордійчук М., Колтунович Т. Методика активізації пізнавальної діяльності у контексті проблеми мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26 (1-2019). Ч. 2. С. 224–231.
16. Довідник учителя-логопеда / Авт.-упор. Лупінович С. М. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 112 с.
17. *Досвід роботи вихователя закладу дошкільної освіти: традиційні підходи та інновації*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ужгород., 19 травня 2020 року). Ужгород: Центр прогресивної освіти «Генезум». Частина I, 2020. 417 с.
18. Журавльова А. Є., Федієнко В. В. Домашня логопедія: навчально-методичний посібник. Харків: ВД «Школа», 2021. 112 с.: іл.

19. Заяць Н. М., Комплексний підхід до організації ефективної взаємодії вчителя-логопеда зі спеціалістами ДНЗ в процесі корекційно-розвивальної роботи з дітьми логопедичної групи. Куп'янськ, 2017. – 239 с.
20. Звєкова В., Дислалія як вид мовного порушення. *Інновації в освіті: перспективи розвитку*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 20 травня 2021 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 252-256
21. Звуки с, з, ц. *Український логопедичний сайт*. URL : <https://logopedia.com.ua/porushennia-zvukovymovy/zvuky-s-z-ts/>
22. Звуки С, З, Ц. *Сайт Комунальної установи "Інклюзивно-ресурсний центр "ПІРАМІДА"* URL : <http://www.piramidaresource.dp.ua> (19.02.2022)
23. Кравченко І. В., Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 137 - 147
24. Ігри для розвитку фонематичного слуху. *Аз і Бука – логопед, корекційний педагог*. URL : <https://www.facebook.com/1116573491775786/posts/1128077273958741/> (10.09.2022)
25. Деркач М.Г. Конспекти. Свистячі 1-27. *Всеосвіта*. 2018. URL : <https://vseosvita.ua/library/konspekti-svistaci-1-27-35421.html>
26. Герус О.П. Консультації логопеда. URL : http://dnz362.edu.kh.ua/storinka_uchitelya-logopeda/
27. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*: зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року : вип. 7 у 2-х томах. Т.2. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 200 с.
28. Лазарева І. А. Неврологічні основи логопедії: навч.-метод. посіб. Луганськ, 2005. 132 с.

29. Литвиненко В. А. Застосування арттерапії у логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами: навч. - метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 112 с.
30. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене / за ред. М.К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім "Слово", 2010. 672 с.
31. Логопедія. Підручник. / За ред. М.К.Шеремет. Київ : Видавничий Дім "Слово", 2010. 376 с.
32. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М. К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
33. Логопсихологія : навч. посіб. / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
34. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. Одеса : ПНЦ АПН України – СВД М.П.Черкасов, 2005. 319 с.
35. Малярчук А. Я., Виправлення вад мовлення: свистячі звуки С, З, Ц, ДЗ: навч. посіб. Київ: Літера ЛТД, 2019. 104 с.
36. Малярчук А. Я., Виправлення вад мовлення: шиплячі звуки Щ, Ч, Ш, Ж: навч. посіб. Київ: Літера ЛТД, 2019. 128 с.
37. Мартиненко І. В. Сучасні підходи до класифікації мовленнєвих порушень у дітей та дорослих. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. 2011. № 1. С. 37–40.
38. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). 1-вид. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 288 с.
39. Матеріали VIII Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / [Упор. Назаренко Г. А.]. У двох томах. Том 2. Черкаси: ЧОПОПП, 2016. 252с.
40. Гаврилова Н. С. - Методика формування та стимуляції вимови фонем. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 13. С. 18-36

41. Ткач О. М., Особливості клінічного дослідження причин затримки мовленнєвого розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2022. Вип. 19. С. 239-249.
42. Обухівська А. Г. Оцінка інтелектуальних можливостей молодших дошкільників в діяльності логопеда. *Журнал «Логопедія»*, 2018. – № 13. – С. 46-54.
43. Олійник М.І., Журат Ю.В., Фесун Г.С. Розвиток та діагностика пізнавальних процесів дошкільника: навчально-методичний посібник. Чернівці: Родовід, 2019. 176с.
44. Павлова Н. В., Тарасенко В. І., Дегтяренко Т. В. Доцільність використання звукових нейромодуляцій в практиці ранньої корекції тяжких порушень мовлення у дошкільнят / Н. В. Павлова, В. І. Тарасенко, Т. В. Дегтяренко // *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. пр.* – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори – 2006, 2016. – Вип. 7. Том 1. – С. 302-316.
45. Порушення вимови шиплячих звуків (ш, ж, щ). URL : <http://logopedia.in.ua/porushennya-vymovy-shyplyachyh-zvukiv.html>
46. Профілактика та усунення проявів міжзубного сигматизму. URL : <https://vseosvita.ua/library/profilaktika-ta-usunenna-proaviv-mizzubnogo-sigmatizmu-102909.html>
47. Рання логопедична корекція: навч.-метод. посіб. / Уклад. Л. А. Черніченко. Умань: Візаві, 2020. 150 с.
48. Рібцун Ю. В. Корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. Київ : «Педагогічна думка», 2014. 238 с.
49. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. Київ, 2014. 238 с.

50. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. Київ : Освіта України, 2011. 294 с.
51. Рібцун Ю. В. Мелодії кольорових звуків. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника : альбом для ігор-занять із дітьми 5–6 років. Київ, 2014. 210 с.
52. Рібцун Ю. В. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (підготовчий, 1–4 класи). Київ, 2015. 64 с.
53. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 239 [1] с.
54. Рібцун Ю. В. Співпраця вчителя-логопеда з батьками : молодша логопедична група для дітей із ЗНМ. *Дефектологія. Особлива дитина : навчання та виховання*. 2011. № 1. С. 33–37
55. Рібцун Ю. Дислалія: причини, прояви, шляхи подолання. *Науково-методичний журнал «Дошкільне виховання»*. 2017. № 2. С. 5–9.
56. Рібцун Ю. Підготовча робота з корекції мовлення в молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2010. №1. С. 30-33.
57. Рібцун, Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс. Київ, 2012. 258 с.
58. Розвиток мовлення. Конспекти комплексних занять. Молодша група / Упоряд. В. Л. Сухар. Харків : Вид-во «Ранок», 2009. 208 с.
59. Притиковська С. Д. Теоретичні та методичні аспекти розвитку темпоритму мовлення засобами музично-ритмічного та фізичного виховання. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 248 – 259.
60. Савінова Н. В., Корнієнко І. В., Берегова М.І. Викладання курсу «Логопедія» студентам спеціальності «Спеціальна освіта» : навчально-методичний посібник. Миколаїв. 2020. 229 с.

61. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. Київ, 1992. 180 с.
62. Сергійчук О.М., Багно Ю.М., Плужник О.В. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник / за ред. О.М. Сергійчук. Переяслав : Видавництво, 2020. 224 с.
63. *Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки: теорія і практика* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2018 року, м. Запоріжжя) / За заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. 292с.
64. *Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики XXI століття* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 листопада 2021 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2021. 140 с.
65. Стахова Л. Л. Бінарне заняття як одна з форм підвищення ефективності корекційно-розвивального процесу в закладах дошкільної освіти. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. 2017. № 11. С. 49–54.
66. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали VII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (15 лютого 2018 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. 198 с.
67. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали VIII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (15 лютого 2019 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 196 с.
68. Трофименко Л.І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Київ. 2014
69. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович. Київ: „Актуальна освіта”, 2007. 120 с.

70. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ : Програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.
71. Трофименко Л.І. Розуміння багатозначних слів дітьми п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Дефектологія*. 2002. №4. С. 52-55.
72. Федорович Л. О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. Запоріжжя: ЛПКС, 2009. 286 с.
73. Хрестоматія з логопедії: навчальний посібник. / за ред. Шеремет М.К., Мартиненко І.В. Київ : КНТ, 2006. 360 с.
74. Черднічено Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник (курс лекцій). Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 208 с.
75. Шеремет М. К., Манько Н.В. Діагностичні завдання для обстеження дитини раннього віку. *Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів* : науково-практичний журнал. 2007. № 2. С. 39-44.
76. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): навчальний посібник. Київ, 2009. 160 с.
77. Галецька Ю. В. До питання використання розповіді як методу розвитку зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 50–58.
78. Georgievska-Jancheska T. Lambdacism, Rhotacism and Sigmatism in Preschool Children: Frequency and Distribution. *Macedonian Journal of Medical Sciences*. 2019 Feb 15. Vol. 7(3). P. 336–340.
79. Lebrun Y. Tongue thrust, tongue tip position at rest, and sigmatism: A review. *Journal of Communication Disorders*. 1985. Vo. 18. Is. 4. P. 305-312.

ДОДАТКИ

Додаток А

Казка про веселого язичка

Жив собі Веселий Язичок у своєму чарівному будиночку (широко відкрити рот, показати язик, порухати ним у роті). Ти, мабуть, здогадався, що цей будиночок – рот. Двері у будиночку то відкриваються, то закриваються. Ось так (по черзі відкривати і закривати ротик, ритмічно, в помірному темпі). Кожного дня Язичок виходить з будиночка на прогулянку (висунути язика). І от одного весняного дня Язичок вийшов погрітись на сонечку, воно було кругленьке, ось таке (заокруглити губи), приліг він на ганку (покласти широкий язик «лопаткою» на нижній губі). Раптом подув сильний вітер, заgrimів грім. Язичок здригнувся (зробити вузький язик «голочкою»), сховався в будиночок і зачинив за собою двері (забрати язик та закрити рот). Тут затишно і тепло. Язичок нап'яв млинчиків, попив чаю із смачним варенням. А на вулиці знову з'явилося сонечко і язичок побіг займатися своїми улюбленими справами: грати у футбол (по черзі вpirатись кінчиком язика то в ліву, то в праву щоки), на барабані (стукати кінчиком язика в зуби д-д-д), гойдатись на гойдалці (відкрити рот, кінчиком язика по черзі тягнутись до носа, потім до підборіддя), їздити на конику («клатати» язиком, присмоктуючи та різко відриваючи його від піднебіння). А коли нагрється, Язичок йшов до свого будиночка відпочивати (знову забрати язик та закрити рот). Який слухняний у тебе Язичок! [18]

Обстеження стану фонематичного слуху

дитина _____

Завдання 1. Показ картинок

III дитини		
	Пари картинок	Виконання
1	Ніс – ніж	
2	Коса-коза	
3	Рама-лама	
4	Слива-злива	
5	Жук-сук	
6	Жабка-шапка	
7	Миска-мишка	
8	Гава-кава	
9	Дуб-зуб	
10	Ліс-лис	
Бал		

Завдання 2. Дидактична гра-вправа «Спіймай звук».

1. визначити звук [з] серед ряду звуків

з, и, з, і, х, з, к, т, з, м, ч, з, ц, з, ф, г, з, в, д, з, р, л, з, н, п, м, б, м; _____ бал

2. визначити склад зі звуком [с] серед ряду складів

ас, ах, от, ос, ус, ум, уф, ам, ал, ан, ус, уп, со, хо,

но, пи, ми, би, но, со, ам, ом, са _____ бал

3. визначити слово зі звуком [ш] серед ряду слів *мама, кіт, шапка, холод,**дуб, машина, сани, рак, шоколад, лак, молоко, каштан, малина, бик,**м'яч, мат, душ, хутро, дим* _____ бал

Завдання 3. Повторення рядів з двох-трьох складів.

Мовленнєвий матеріал: па-ба, то-до, та-да, па-ба-па, то-до-то,

ба-па-ба, до-то-до, фа-ва-ха _____ бал